

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marijan Polić

**Metode pranja možganov in mučenja: primera MKULTRA in stockholmski
sindrom**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marijan Polić

Mentorica: doc. dr. Karmen Šterk

**Metode pranja možganov in mučenja: primera MKULTRA in stockholmski
sindrom**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

METODE PRANJA MOŽGANOV IN MUČENJA: PRIMERA MKULTRA IN STOCKHOLMSKI SINDROM

V diplomski nalogi sem raziskal, na kakšen način in v kolikšni meri je možno spremeniti razmišljanje i vedenje posameznikov. Vrste pritiskov, ki jih za ta namen uporabljajo, so fizični, socialni in psihološki pritisk. Obravnaval sem metode zasliševanja oziroma mučenja, ki jih je CIA uporabljala v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Pri tem sem se predvsem osredotočal na delo Ewena Camerona in na njihov osrednji projekt, imenovan MKULTRA. Ponazoril sem tudi prisilne in neprisilne metode zasliševanja oziroma mučenja, ki jih je CIA takrat uporabljala in ki so opisane v Kubarku, priročniku službe *CIA* za zasliševanje upornih virov.

V drugem delu naloge sem raziskal fenomen stockholmskega sindroma kot neke vrste alternativnega pranja možganov, pri katerem žrtve ugrabiteljev na nek način same sebi izperejo možgane in se glede na okoliščine popolnoma iracionalno navežejo na svoje ugrabitelje. Zanimalo me je, kateri faktorji odločilno vplivajo na nastanek tega fenomena in zakaj se žrtvini občutki do ugrabiteljev spremenijo od začetne sovražnosti do končne naklonjenosti.

Na koncu sem analiziral eden najbolj znanih primerov stockholmskega sindroma, primer ugrabitve Patricie Hearst.

Ključne besede: pranje možganov, nadzor uma, MKULTRA, stockholmski sindrom, Patricia Hearst.

BRAINWASHING AND METHODS OF TORTURE: PROJECT MKULTRA AND THE STOCKHOLM SYNDROME

In this paper I examined the manner and extent of the possibility to change individuals' behaviour and thinking. The types of pressure used for this goal are physical, social and psychological pressure. I examined the methods of interrogation, i.e. torture, used by the CIA in the fifties and sixties during the past century. I especially focused on the work of Ewen Cameron and their central project named the MKULTRA. I also provided examples of coercive and non-coercive techniques of interrogation, which were used by the CIA at that time and which have been described in Kubark, the CIA manual for the counterintelligence interrogation of resistant sources.

In the second part of the paper I examined the Stockholm Syndrome phenomenon as a kind of alternative brainwashing, when kidnapping victims somehow brainwash themselves and, depending on the circumstances, they completely irrationally become attached to their kidnappers. I aimed to establish the decisive factors for the occurrence of the phenomenon and why the victim's feelings towards the kidnapper transform from the initial hostility to the final affection.

Finally, I analysed one of the most famous examples of the Stockholm Syndrome, the kidnapping of Patricia Hearst.

Key words: brainwashing, mind control, MKULTRA, Stockholm Syndrome, Patricia Hearst

KAZALO

1 UVOD.....	5
2 NASTANEK IN POMEN IZRAZA „PRANJE MOŽGANOV“.....	8
2.1 Analiza dogodkov v Koreji.....	10
3 METODE PRANJA MOŽGANOV.....	12
3.1 Vrste pritiskov na posameznike.....	14
3.1.1 Fizični pritisk.....	14
3.1.2 Socialni pritisk.....	16
3.1.3 Psihološki pritisk.....	18
3.2 Proces psihofizične dezintegracije.....	19
4 DEJAVNOSTI SLUŽBE CIA NA PODROČJU PRANJA MOŽGANOV IN MUČENJA.....	21
4.1 Štirideseta leta in Urad strateških služb.....	21
4.2 Nürnberška koda.....	21
4.3 Predhodniki projekta MKULTRA.....	22
4.4 Projekt MKULTRA.....	25
4.5 Vlogi Ewena Camerona in Donalda Hebba v razvoju metod pranja možganov.....	29
4.6 KUBARK – priročnik za zasliševanje upornih virov.....	34
4.6.1 Neprisilne metode zasliševanja.....	37
4.6.2 Prisilne metode zasliševanja.....	39
4.7 Dejavnosti službe CIA v medijih.....	43
5 STOCKHOLMSKI SINDROM.....	46
5.1 Nastanek besedne zveze stockholmski sindrom.....	46
5.2 Značilnosti stockholmskega sindroma.....	47
5.3 Primer Patricie Hearst.....	51
6 ZAKLJUČEK.....	55
7 LITERATURA.....	58

1 UVOD

V metode pranja možganov lahko sodi vsaka tehnologija, katere namen je manipulacija človeškega razmišljanja, ustvarjanje zvestobe in brezmejne ubogljivosti do vodje ali celotne skupine, spodbujanje pokornosti in poslušnosti z ustvarjanjem strogega legalnega sistema, nadzor psihičnega in socialnega okolja posameznikov, „razlaga“ posameznikom, da so njihovi vzorci razmišljanja in vedenja napačni, izolacija posameznikov od njihove družine, uporaba strogega socialnega pritiska in sistema nagrajevanja in kaznovanja, s katerim skupina ali posamezniki lahko uveljavijo svoje cilje.

Za pranje možganov se lahko uporabljajo številne metode, kot so: odvzem spanca, senzorna deprivacija, laganje, mamila, nenehno ponavljanje enakih sporočil, spolna stimulacija, skrajni nadzor prenosa informacij. Posameznik ali skupina uporabljajo omenjene metode z namenom skrajnega nadzora nad razmišljanjem in vedenjem drugih posameznikov ali skupin. Z njimi poskušajo spremeniti in znova vcepiti osnovna prepričanja in vrednote, brez da bi se subjekti tega sploh zavedali.

V diplomski nalogi bom obravnaval same začetke skrajnega pranja možganov v vojaške namene in poskuse nadzora človeškega uma ter vedenja. Cilj moje diplomske naloge je seznaniti se s poskusi pranja možganov in metodami zasliševanja oziroma mučenja, ki jih je CIA raziskovala v petdesetih in šestdesetih letih. Ker me splošno zanima, kako se lahko v kriznih situacijah spremeni posameznikovo razmišljanje in pogled na svet, bom raziskal tudi fenomen stockholmskega sindroma kot neke vrste alternativnega pranja možganov, v katerem žrtve ugrabiteljev na nek način same sebi izperejo možgane in se ne glede na okoliščine popolnoma iracionalno navežejo na svoje ugrabitelje.

Raziskovalna vprašanja, ki sem si jih zastavil, so, v kolikšni meri je možno spremeniti razmišljanje posameznikov z uporabo prisile, ali mučitelji subjektom zares izperejo možgane ali se ti le pretvarjajo z namenom izogibanja nadaljnjimi psihičnimi in fizičnimi bolečinami, in, kar se tiče stockholmskega sindroma, kateri so faktorji, ki vplivajo na nastanek tega fenomena, in zakaj se žrtvini občutki do ugrabiteljev

spremenijo od začetne sovražnosti do končne naklonjenosti, včasih tudi ljubezni. Izbrana metodologija je komparativna analiza virov.

V diplomski nalogi bom najprej razložil, kako je v Zahodni kulturi nastal izraz „pranje možganov“ in zakaj je tam dobil negativno konotacijo. Na kratko bom analiziral dogodke, ki so se zgodili v Koreji in ki so odločilno vplivali na nastanek izraza „pranje možganov“ v Ameriki. Opredelil bom vrste pritiskov, ki jih izvajajo na posameznikih z namenom spremembe njihovega načina vedenja in razmišljanja. Zanimalo me bo, katere so glavne strategije fizičnega, socialnega in psihološkega pritiska na posameznike pa tudi kaj se dogaja v procesu psihofizične dezintegracije, ki je posledica omenjenih pritiskov. V nadaljevanju bom obravnaval dejavnosti službe CIA na področju pranja možganov in nadzora uma v petdesetih in šestdesetih letih, pri čem bom posebej poudaril projekt MKULTRA, osrednji projekt na omenjenem področju.

Pri iskanju virov o projektu MKULTRA in ostalih skrivnih projektih službe CIA v tem času sem imel nekaj težav. Večino dokumentov, ki so govorili o dejavnostih teh projektov, je CIA uničila z namenom, da ne pridejo v javnost. Večina virov, ki sem jih zasledil na internetu, niso verodostojni oziroma so neke vrste teorije zarote. Ena redkih uporabnih knjig je bila tista Johna Marksa, imenovana „The Search for the Manchurian candidate“. Ko je leta 1975 Rockefellerjeva komisija izdala poročilo o dejavnostih službe CIA na območju ZDA, je John Marks, nekdanji delavec Zunanjega ministrstva Združenih držav Amerike, na podlagi Zakona o svobodi informacij¹ zahteval dokumentacijo, na katero se je poročilo sklicevalo, ko je govorilo o dejavnostih službe CIA na področju nadzora človeškega vedenja. Na podlagi omenjenega zakona je Marks dobil veliko dokumentov, ki so bili označeni kot strogo zaupni in ki so govorili o poskusih službe CIA na področju pranja možganov in nadzora človeškega uma. Ampak Marks je pridobil le tiste dokumente, ki po mnenju službe CIA niso ogrožali skrivnosti njenih dejavnosti v petdesetih in šestdesetih letih in v katerih je bilo le malo posameznosti o njihovih skrivnih projektih. Imena oseb, ki so sodelovali na projektih, so bila zatemnjena. S pomočjo nekaj uporabnih dokumentov, Marks je vendarle napisal knjigo, ki sem jo pri analizi projekta MKULTRA in ostalih stranskih projektov uporabil kot glavni in najbolj verodostojni vir.

¹ Freedom of Information Act.

Zaradi neuporabnosti večine ostalih virov sem se pri analizi dejavnosti službe CIA na področju pranja možganov bolj osredotočal na delo Ewena Camerona in njegovega kolega Donalda Hebba. Cameron je s službo CIA sodeloval dolgo vrsto let in je pod njenim okriljem naredil veliko poskusov na področju človeškega vedenja. Njegovo sodelovanje s službo CIA je bilo razkrito šele po nekaj desetletjih. Njegove raziskave so bile temelj ne samo za poskuse in zasliševanja virov, ampak tudi za priročnik Kubark, ki ga je CIA napisala leta 1963 in ki ga bom omenil v četrtem poglavju, skupaj z metodama prisilnega in neprisilnega zasliševanja, ki sta v njem opisani.

V zadnjem delu naloge bom obravnaval fenomen stockholmskega sindroma in poskušal bom odkriti, zakaj se žrtvini občutki do ugrabiteljev spreminjajo v popolnoma iracionalni smeri, od sovražnosti proti naklonjenosti. Zanimalo me bo, kateri faktorji najbolj odločilno vplivajo na nastanek stockholmskega sindroma. Predstavil bom relevantna teoretična izhodišča in potem bom analiziral eden najbolj znanih in najbolj polemičnih primerov stockholmskega sindroma, primer ugrabitve Patricie Hearst, vnukinje lastnika največje časopisne verige v ZDA, ki je v nekaj mesecev ujetništva domnevno sprejela vrednote svojih ugrabiteljev, pripadnikov levičarske revolucionarne skupine, imenovane „Simbioneška osvobodilna armada“. Poskušal bom razložiti, ali je zares šlo za stockholmski sindrom ali je njeno sodelovanje s skupino bila le strategija preživetja.

2 NASTANEK IN POMEN IZRAZA „PRANJE MOŽGANOV“

Izraz „pranje možganov“ se je prvič pojavil v ameriški literaturi med korejsko vojno. Takrat so nekateri izmed ameriških vojnih ujetnikov na Korejskem medijem posredovali protiameriške izjave. Kar nekaj jih se je celo odločilo, da se po izpustitvi ne vrnejo v domovino (Melton 2001, 1020).

V Ameriki je nastala potreba, da se ta nova grožnja na nek način označi. Prvi je izraz „pranje možganov“ 7. oktobra leta 1950 uporabil novinar Edward Hunter, za katerega se je izpostavilo, da je skrivni agent ameriške Osrednje obveščevalne agencije. Hunter je zapisal, „da so kitajski komunisti razvili nov postopek indoktrinacije, da so odkrili močan manipulativni proces, ki lahko s svojo zahrbtno močjo v resnici spremeni žrtvine miselne procese“ (Hunter v Melton 2001, 1020). Opredelil je pranje možganov kot postopek, katerega namen je korenita sprememba uma, ki človeka spremeni v živo marioneto, človeškega robota, tako, brez da bi ta zločin bilo možno prepoznati od zunaj (Hunter v Taylor 2004, 3).

Bistvo njegove ideje o pranju možganov je, da je „s pomočjo hipnoze, mamil, izčrpavanja ali drugih tehnik v posamezniku mogoče sprožiti hiper sugestibilno spremenjeno stanje zavesti, in da je mogoče s tehnikami pogojevanja spremeniti njegov svetovni nazor proti njegovi volji“ (Melton 2001, 1031). Končni cilj postopka je ustvarjanje mehničnega robota, sestavljenega iz krvi in mesa, z novimi vrednotami in novimi miselnimi procesi (Taylor 2004, 3). Postopek je Hunter označil kot zelo negativen, ker naj bi šlo za duševno posilstvo žrtve: postopek je žrtvi vsiljen od strani mučitelja, čigav namen je uničenje vseh žrtvinih prejšnjih zaupanj, ki jih potem poskušajo nadomestiti z novimi (Taylor 2004, 4).

Po mneju Hunterja je izraz „pranje možganov“ prevod kitajskega pojma *xi-nao* ali *hsi-nao*, ki sta bili pogovorni varianti pojma *szu-hsiang-kai-tsau*, kar v prevodu pomeni „preureditev razmišljanja“. To je bil formalni termin, ki so ga kitajski komunisti uporabljali za njihove uradne postopke. Vendar je pojem *hsi-nao*, ki je označeval „pranje srca“ ali „čiščenje uma“ s pomočjo meditacije, precej starejši od komunizma. Hunter trdi, da se je prvič pojavil v četrtem stoletju pred našim štetjem, v času

konfucijskega misleca Mencija. Če je res tako, je ta pojem, po mnenju Taylorjeve, zgodnji primer dolgotrajne kitajske tradicije uporabljanja metafor za pranje in čiščenje človeških umov in duš (Taylor 2004, 4–5).

V nekaterih kulturah ima pojem „pranje možganov“ pozitivno konotacijo. Na primer, veliko privržencev Mao Cetunga je imelo pozitivno stališče do metod „prevzgoje“ ali „preureditve razmišljanja“ kot sredstva za pročiščevanje od imperialističnega strupa ali reakcionarnih mnenj (Taylor 2004, 5). Lifton pravi, da je „zelo pomembno razumeti, da enake metode, ki jih na Zahodu imajo za prisilna ravnanja, kitajski komunisti imajo za harmonizirana, znanstvena, terapevtična izkustva, ki dvigujejo človekovo moralnost“ (Lifton v Taylor 2004, 5).

Torej, šele ameriški nasprotniki kitajskega komunizma so pojmu „pranje možganov“ dali negativno konotacijo in izkrivili njegov prvotni pomen (Taylor 2004, 5). Z njim so označevali postopek, ki sta ga uspešno uporabljali severnokorejska in kitajska vojska pri siljenju ujetih ameriških vojakov k sodelovanju (Zvonarević 1981, 732). V petdesetih letih v Ameriki, v času protikomunistične paranoje, je izraz „pranje možganov“ pomenil grozo, zaskrbljenost zaradi izgube kontrole, svobodne volje pa tudi identitete. Ameriška javnost si je pranje možganov predstavljala kot državno nadzorovan postopek, ki ga totalitarni režim uporablja proti odpadnikom, ne glede na to, ali so subjekti državljani ali tujci (Taylor 2004, 6).

Kljub temu, da se je sam izraz „pranje možganov“ na Zahodu pojavil razmeroma pozno, so podobne postopke uporabljali že mnogo prej, in sicer v zaporih, duševnih bolnicah, samostanih in podobnih ustanovah (Zvonarević 1981, 732).

„Takšne pristope k spreminjanju mentalitete „neprilagojenih“ ljudi so poznali že v različnih arhaičnih in tradicionalnih družbah“ (Eliade v Kovačev 1994, 158). „Pod zaščito in nadzorom najpomembnejših instanc državnega aparata so jih uporabljali tudi srednjeveški inkvizitorji“ (Delumeau v Kovačev 1994, 158). „Podobno in nič manj drastično situacijo je bilo mogoče stalno opazovati še v kasnejših obdobjih, le da so tedaj umaknili intervencije v subjektovo psihofizično integriteto iz javnega življenja, jih pričeli prikrivati in jim določili njihovo mesto v tretmanu različnih ustanov za spreminjanje miselne naravnosti“ (Milčinski v Kovačev 1994, 158).

Zimbardo piše, da je nadzor uma postopek, v katerem sta delovanje in svoboda izbire posameznika ali skupine ogrožena od strani tistih, ki prilagajajo ali izkrivljajo dožemanje resničnosti, motivacijo, čustva, kognicijo in/ali vedenje (Zimbardo 2002). Nadzor uma „ni niti magičen niti mističen, ampak je postopek, ki vključuje vrsto osnovnih socialnopsiholoških načel“ (Zimbardo 2002).

Veliko strokovnjakov zelo kritično obravnava idejo o pranju možganov, vsaj takšno, kot so jo predstavili obveščevalna agencija CIA in ameriški mediji. Tako ameriški sodni psiholog Dick Anthony trdi, da je CIA iznašla izraz „pranje možganov“ kot poskus propagandne strategije, s katero so se skušali zoperstaviti komunističnim trditvam, da so se ameriški vojni ujetniki začeli spreobračati na komunizem (Anthony in Robbins 2004, 128).

Melton trdi, da je „ideja o pranju možganov izšla iz napačnega razumevanja kitajskega indoktrinacijskega programa, ki je bil uporabljen na zajetih ameriških vojaki med korejsko vojno“ (Melton 2001, 1020). Zvonarević opozarja, da so ameriške analize psihosocialnih vidikov pranja možganov obravnavane z antikomunističnega vidika in tako na nek način izpirajo možgane svojim bralcem (Zvonarević 1981, 732). Ne glede na to, so mnogi sprejeli Hunterjevo predstavitev pranja možgano kot resnično (Melton 2001, 1021).

2.1 Analiza dogodkov v Koreji

Robert Jay Lifton in Edgar Schein, ki sta bila v skupini psihiatrov in psihologov, poslanih v Korejo, da bi preučili ameriške vojne ujetnike, sta zavrnila Hunterjevo idejo pranja možganov, kajti zaporniki niso v resnici bili izpostavljeni sistematičnemu prevzgojnemu programu. Opazila sta, „da so ječarji procese nadzora duha izvajali v kontekstu fizično odvzete svobode in nemogočih življenjskih razmer, kjer je primanjkovalo hrane in toplih oblačil. Pozitivne rezultate so najpogosteje dosegli pri zapornikih, ki so trpeli hudo pomanjkanje, in jim ponudili udobnejše spalnice, boljšo hrano, toplejša oblačila ali odejo“ (Melton 2001, 1020–1021). Pravila sta, da je bil proces spreminjanja osnovnih vedenjskih vzorcev razmeroma neučinkovit (Lifton v Melton 2001, 1021). Nobeden od posameznikov, ki sta jih preučevala, se ni spreobrnil v

komunizem, čeprav so se vedli tako, kot da bi nanje vplivala komunistična propaganda, ker so se hoteli izogniti navzoči grožnji z uporabo skrajne fizične prisile (Melton 2001, 1031).

Lifton je opazil še to, da je pomemben faktor v procesu miselne prevzgoje poprejšnja ideološka usmerjenost (Lifton v Melton 2001, 1021). „Tisti zaporniki, ki so se procesu vdali, so levičarska nagnjenja izkazovali že pred soočenjem z vsiljevano jim idejo“ (Lifton v Melton 2001, 1021). Zaradi teh lastnosti so bili bolj dovzetni za vplive totalitarne propagande, ne pa zaradi vzbujanja spremenjenih stanj zavesti in uporabe procesa pogojevanja pri spreminjanju svetovnega nadzora (Melton 2001, 1031).

Lifton in Schein pa sta prišla do zaključka, da se je prisilno prepričevanje dejansko zgodilo, vendar pa so tudi ugotovili, da je nujen pogoj za take spremembe odvzem fizične svodobe (zapor ali ekvivalent zaporu), da je postopek uspešen le pri manjšini tistih, ki so mu bili izpostavljeni in da je njegov končni rezultat zelo nestabilen, saj so se tako prepričani posamezniki takoj po prenehanju delovanja prisilnega elementa poskušali vrniti v svoje prejšnje stanje (Melton 2001, 1021). Schein je zapisal, da je „prisilni element poglobitnega pomena pri prisilnem prepričevanju, saj posameznika v boju za lastno preživetje prisili v fizično in psihološko izpostavljenost poskusom prepričevanja“ (Schein v Melton 2001, 1021).

3 METODE PRANJA MOŽGANOV

Lifton piše o štirih metodah prepričevanja:

- *prisila* – sporočilo prisile je „spremeni se in postani to, kar hočemo, da postaneš, v nasprotnem ...“ (Lifton v Taylor 2004, 7). Posledice prisile so različne oblike fizičnih in čustvenih bolečin. Končna posledica je lahko tudi smrt;
- *prepričevanje* – sklicuje se na višji moralni ugled. Sporočilo je: „Če se spremeniš na način, ki ti mi predlagamo, postal boš boljša oseba“ (Lifton v Taylor 2004, 7);
- *terapija* – sporočilo terapije je: „Lahko ti pomagamo, da se spremeniš. V tem primeru boš postal zdrav in ne boš več trpel“ (Lifton v Taylor 2004, 7);
- *uresničevanje* – Sporočilo uresničevanja je: „Če bi se le soočil z novimi idejami in stališči, lahko bi se spremenil in izrazil vse svoje možnosti“ (Lifton v Taylor 2004, 7).

Preureditev razmišljanja, ki so jo praticirali kitajski komunisti, uporablja dele vseh štirih metod. Model, ki ga Lifton imenuje ideološki totalitarizem in ki ima tendenco k skrajnosti ter „vse ali nič metodah“, značilnim za totalitarna upravljanja, večinoma uporablja prvi dve metodi, siljenje in prepričevanje (Lifton v Taylor 2004, 7).

Značilnosti totalitarnih vlad so naklonjenost skrajnosti, razumevanje sveta kot črnega in belega, podpiranje doktrine, v kateri cilj opravičuje sredstvo, ter neupoštevanje žrtev tudi pod ceno smrti (Taylor 2004, 15–16). Lifton navaja osem psiholoških ukrepov, značilnih za preureditev razmišljanja in splošno totalitarno ideologijo:

1. *nadzor nad okoljem* – gre za nadzor nad informacijo in njenim prenosom. Nadzor se izvaja v okolju pa tudi znotraj posameznika. Posledica takšnega nadzora je značilna stopnja osamitve iz celotne skupnosti;

2. *mistična manipulacija* – gre za manipulacijo izkustev, ki se na prvo zdijo spontana, nevsiljena, dejansko pa so načrtovana in dirigirana od strani skupine ali njenih vodij. S tem hočejo prikazati vodjo kot osebo, ki ima božansko moč, duhovno naprednost ali katero drugo izjemno sposobnost ali nadarjenost, s pomočjo katerih vodja ostalemu prebivalstvu razlaga dogodke, sveto pismo in različne izkušnje na način, ki si želi;
3. *zahteva čistosti* – pogled na svet je črno-bel in člani se nenehno opozarjajo, da se morajo prilagoditi ideologiji skupine in težiti k popolnosti. Uvajanje krivde in/ali srama se uporablja kot močno sredstvo kontrole;
4. *izpoved* – tisti, ki jih skupina označi kot grešne, se morajo javno izpovedati skupini ali osebnemu nadzorniku. Zaupnost ne obstaja; vodje razpravljajo in izrabljajo „grehe“ ali „napake“ članov skupine;
5. *sveta znanost* – ideologija ali doktrina skupine velja za najvišjo Resnico, ki je nespodbitna. Resnica zunaj skupine ne obstaja. Vodja skupine je prav tako brezhiben;
6. *jezikovni naboj* – skupina se izraža na način, ki ga zunanji svet pogosto ne razume. Ta žargon sestavljajo klišeji ozko določenega pomena, katerih namen je sprememba poteka razmišljanja navadnih članov, kako bi se ti prilagodili skupinskemu načinu razmišljanja;
7. *doktrina pred posameznikom* – osebne izkušnje članov so podrejene sveti znanosti. Vsako nasprotno izkustvo je neizogibno zanikano ali razloženo na način, ki ustreza ideologiji skupine;
8. *razvrednotenje eksistence* – skupina ima posebno pravico odločanja o tem, kateri izmed članov imajo pravico živeti in kateri nimajo. Navadno ne gre za dobeseden postopek, ampak za to, da člani iz skupine izločijo tiste posameznike iz zunanjega sveta, ki si ne prisvojijo ideologije skupine. Na ta način zunanji svet sploh nima verodostojnosti. Skupaj s tem mora vsak član, ki zapusti skupino, biti izločen iz skupnosti (Lifton 1989).

Zvonarević pravi, da je izraz pranje možganov sklop medsebojno povezanih vzgojnopropagandnih metod, katerih glavni namen je sprememba ne samo človeškega vedenja, ampak tudi trajnejša sprememba njegove celotne osebnosti. Te metode najbolj učinkujejo tedaj, ko se jih medsebojno kombinira (Zvonarević 1981, 732). Kovačeva opozarja, da „uporaba posamičnih, izoliranih postopkov ne zadošča, da bi dosegli trajnejši učinek glede na njihovo intenziteto“ (Kovačev 1994, 159).

Glavna strategija pranja možganov je naravnana k spreminjanju subjektivih dotedanjih stališč, prepričanj in vrednot na način, ki od njega zahteva propagandist (Zvonarević 1981, 732). Omenjena tri področja človekove duševnosti so globoko vpletena v zgradbo osebnosti. So precej stabilna in relativno odporna proti raznovrstnim vplivom propagandne dejavnosti (Kovačev 1994, 159). Ampak ne glede na njihovo stabilnost in odpornost „jih je mogoče z načrtnim in sistematičnim pritiskom na posameznika počasi preoblikovati ali celo popolnoma izničiti ter oblikovati „ustreznejša“, tj. strukturno drugačna in socialno bolj zaželeno nadomestila zanje“ (Kovačev 1994, 159).

3.1 Vrste pritiskov na posameznike

Prisilno prepričevanje, ki sta ga v Koreji obravnavala Lifton in Schein, je mešanica socialnega, psihološkega in fizičnega pritiska, s katero se skuša sprožiti spremembe v posameznikovem samorazumevanju, prepričanju in vedenju (Melton 2001, 1021). Zvonarević trdi, da so fizični, socialni in psihološki pritisk tri glavne vrste pritiskov v procesu pranja možganov (Zvonarević 1981, 733).

3.1.1 Fizični pritisk

Zaradi tesne medsebojne povezanosti človekove psihosocialne odpornosti z njegovim telesnim počutjem v postopkih ideološkega prečiščevanja se rabi fizični pritisk, ki naj bi zmanjšal subjektivni fizični in posledično s tem tudi psihični odpor. Glavne strategije fizičnega pritiska so različne oblike fizičnega mučenja, odtegotvanje hrane in preprečevanje spanja (Zvonarević 1981, 733).

Najsurovejše pa tudi najbolj preproste strategije so različne oblike fizičnega mučenja. So najmanj učinkovite in pogosto ne dosežejo svojega namena, saj veliko število subjektov izdrži mučenje za vsako ceno in raje umre kot popusti. Še ena pomanjkljivost fizičnega mučenja je tudi lažno spreobračanje subjektov, ki pogosto naredijo tisto, kar mučitelj hoče, ne da bi se pri tem zares spremenili, ampak zato, da bi se izognili fizični bolečini, trpljenju in nadaljevanju mučenja. Subjekt skoraj nikoli ne spremeni svojega vrednostnega sistema pod njihovim vplivom in večinoma obdrži psihološko integriteto lastne osebnosti (Zvonarević 1981, 733).

Z različnimi postopki fizičnega mučenja je težko doseči dolgotrajen učinek, zato jih pogosto uporabljajo predvsem tedaj, ko hočejo na hitro dobiti določene informacije od posameznika, in to brez kakršnih koli vzgojnih namenov. Kovačeva piše, da se tudi pri stopnjevanju intenzitete fizičnega mučenja kakovost njihovega učinka ni povečevala, ampak je na določeni stopnji povzročila subjektov popoln psihofizični propad (Kovačev 1994, 159). „Pogosto ponavljanje istih, vendar znosnih postopkov, bi sicer pripeljalo do korenitih osebnostnih sprememb, vendar te niso bile vedno v skladu s prvotnimi cilji subjekta ali institucije, ki je izvajala pritisk“ (Kovačev 1994, 159).

Ko fizično mučenje ne prinese zaželenega učinka, pritisk na žrtve se poveča z odtegotvanjem hrane. Ta oblika zahteva večjo vztrajnost posameznika, ki vrši pritisk, ker je opaznejše rezultate mogoče doseči šele pri njegovem kontinuiranem izvajanju v daljšem časovnem intervalu. Ta postopek počasi, vendar zanesljivo, spodkopava psihofizično kondicijo žrtve in tako prinaša bolj učinkovite rezultate kot preprosto fizično mučenje (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

Tretja temeljna oblika fizičnega pritiska na posameznika je preprečevanje njegovega spanja. Ta strategija je med mučitelji zelo priljubljena – je silno učinkovita, saj dolgotrajno preprečevanje ali oviranje spanja povzroči poleg skrajne fizične izčrpanosti tudi močno psihično izčrpanost. Zaradi tega je to tudi oblika psihološkega pritiska na posameznika. Učinkovitost te metode ni presenečenje, spanje je namreč nujen pogoj za subjektovo psihofizično sprostitvev in regeneracijo njegovega celotnega organizma (Zvonarević 1981, 733).

MacKenzie pravi, da spanje poleg fiziološke funkcije ima tudi pomembno psihološko funkcijo. Med spanjem namreč poteka vrsta psihičnih procesov, ki so zelo pomembni za subjektovo psihofizično počutje. Najpomembnejši med njimi je prav gotovo sanjanje (Mackenzie v Kovačev 1994, 160). Že sam pojav sanjanja je odločilnega pomena za subjektovo ugodno psihofizično stanje in njegovo preprečevanje lahko v subjektu sproži „izredno visoko vzburljivost, razdražljivost, nezadovoljstvo in druge znake psihične izčrpanosti“ (Kovačev 1994, 160). S preprečevanjem spanja se hitro doseže visoka stopnja psihofizične izčrpanosti subjekta in zato se preprečevanje spanja uporablja bolj pogosto kot druge oblike fizičnega pritiska (Kovačev 1994, 160).

3.1.2 Socialni pritisk

Socialni pritisk na subjektovo osebnost je pomembna sestavina pranja možganov. Njegovo izvajanje zahteva zadostno količino časa in potrpljenja. Zelo pomembno vlogo v postopku socialnega pritiska ima posameznik, ki vrši pritisk. Ta naj bi bil uglajen, potrpežljiv strokovnjak z zadostnim psihološkim in sociološkim znanjem. Socialni pritisk v veliki meri povzroča občutje nelagodja v posamezniku. Povezuje se z zbujanjem raznovrstnih negativnih občutij glede na subjektovo vrednotenje samega sebe v odnosu do drugih in na njegovo samopodobo (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

Zvonarević navaja tri najbolj pogoste oblike socialnega pritiska: osamitev, skupinski pritisk in degradacijo (Zvonarević 1981, 733). „Vse tri oblike so stalno prisotne tudi v vsakdanjem življenju vsakega posameznika in družbe, vendar je stopnja njihove izraženosti tako majhna, da njihovega delovanja sploh ne zaznamo. Slednje je včasih celo nenačrtno in nezavedno. Njihov učinek variira v odvisnosti od subjektivih osebnostnih lastnosti, situacijskih dejavnikov in številnih drugih okoliščin“ (Kovačev 1994, 160).

Osamitev žrtve je včasih dokončna na način, da posameznika izločijo iz njegovega socialnega okolja in zaprejo v sobo ali celico ter mu tako odtegnejo vsako psihološko in moralno podporo. Socialno okolje namreč ljudem predstavlja psihološko in moralno oporo in zaščito, na katero se posameznik zanaša v časih tesnobe, straha in negotovosti. Včasih mučitelji v postopek vključijo tudi pritisk na člane subjektovega najbolj ožjega socialnega kroga, z namenom da bi se mu ti odrekli. Ko je ta pritisk uspešen, subjekt

gubi podporo svojih najbližjih in se, zaradi nepričakovane spremembe njegovega fizičnega in socialnega okolja, pogosto osami. Na ta način postane prepuščen samo še milosti ali nemilosti svojega mučitelja. Vendar s skrajno osamitvijo ni mogoče delovati na večje socialne skupine. Najbolj učinkovita je na manjšem številu ljudi (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

Najskrajnejša oblika osamitve je t. i. senzorna deprivacija.² Ta onemogoči dotok kakršnih koli dražljajev (Kovačev 1994, 161). Postopek in značilnosti senzorne deprivacije bom podrobneje opisal v naslednjih poglavjih.

Druga oblika socialnega pritiska je skupinski pritisk na posameznika. Ta pogosto sledi osamitvi, saj hitro prestavljanje subjekta iz popolne osamitve v skupino, ki izvaja nanj določen pritisk, slednjega še dodatno oslabi. Praznino, ki je nastala po prekinitvi vseh socialnih odnosov, mučitelj poskuša napolniti s svojimi cilji. Žrtev postavi v novo socialno okolje, ki je v pravilu sestavljeno iz oseb, ki so že same „uspešno“ šle skozi ta proces. Včasih vlogo žrtev v tem novem okolju igrajo tudi posebno izučeni prikriti agenti, ki od znotraj nadzirajo postopek in dodatno zmanjšajo možnosti za vrnitev k prvotnemu načinu mišljenja in delovanja. Subjekt je tako izpostavljen skupini skrbno izbranih osebnosti tik zatem, ko se je že nekoliko navadil na osamitev. Zaradi izrazite spremembe subjekt občuti skupinski pritisk še mnogo intenzivneje in je na ta način precej upogljivejši kot sicer ter tako lažje kloni pred novimi udarci (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

Življenje v takšnem okolju pravzaprav predstavlja življenje v začaranem krogu. Žrtve, ki jim je zaradi skupinskega pritiska močno upadel občutek lastne vrednosti, občutijo ob prihodu novincev precejšnje zadoščenje, saj imajo v primerjavi z njimi vrsto ugodnosti (Kovačev 1994, 161). „Zlahka se namreč identificirajo z njimi in v želji, da bi si ponovno pridobili lastno samospoštovanje svojega novega socialnega okolja, z zadoščenjem opazujejo njihov psihofizični zlom. V njem najdejo namreč opravičilo za lastno psihološko in socialno kapitulacijo, zato tudi sami sodelujejo pri njihovem „prečiščevanju“ in jim še dodatno otežujejo položaj, ki bi bil že sicer skorajda nevzdržen“ (Kovačev 1994, 161–162).

² Odvzem dražljajev/čutnih zaznav.

Tretja oblika socialnega pritiska je degradacija posameznika. Strategija degradacije je uporaba različnih postopkov z namenom popolnega uničenja posameznikovega dostojanstva. Posameznik ne samo da nima nobenih pravic in privilegij, ampak tudi pade prav na dno hierarhične lestvice novega socialnega okolja. Kot novinec mora opravljati najnižja in najbolj ponižujoča dela, kot je čiščenje umazanih stranišč, ter se brezpogojno pokoravati ukazom drugih, ki pri tem pogosto občutijo zadoščenje, saj so tudi sami morali prestati enake muke. Na ta način izničijo še zadnje ostanke žrtvinega dostojanstva in samospoštovanja ter jo obravnajo kot umazano „človeško žival“ (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

3.1.3 Psihološki pritisk

Psihološki pritisk lahko označimo kot kombinacijo fizičnega in socialnega pritiska. Temelji psihološkega pritiska so v zgradbi subjektive osebnosti. Kovačeva pravi, da so „pravi izvori psihološkega pritiska v subjektu samem, saj sta fizični in socialni pritisk zgolj sprožilna mehanizma za sprostitve njegovih psihičnih napetosti in negativnih občutij, ki se navezujejo na različne elemente zunanje stvarnosti“ (Kovačev 1994, 162).

Oblike psihološkega pritiska so: izguba občutka lastne vrednosti, občutenje strahu in tesnobe ter občutje negotovosti. V nekaterih primerih, kot posledica teh treh oblik, lahko pride tudi do parapsihotičnih motenj, ki veljajo za najhujšo in najresnejšo obliko psihološkega pritiska (Zvonarević 1981, 734–735).

Izguba občutka lastne vrednosti je posledica ne samo zunanjega pritiska na posameznika, ampak tudi njegovega lastnega razsojanja, razmišljanja in vedenja. V tem stanju postane subjekt zelo dojemljiv za različne sugestije, s pomočjo katerih poskuša obnoviti svojo razrušeno osebnost (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

Občutenje strahu in tesnobe je posledica vsakega postopka, ki vsebuje pranje možganov. To ni samo strah za lastno življenje, ampak tudi strah zaradi negotovosti in popolne odsotnosti kakršnih koli podatkov, na podlagi katerih bi bilo mogoče predvideti nadaljnji potek dogodkov (Kovačev 1994, 162). Zvonarević piše, da dolgotrajni strah od neznanega spodkopava subjektovo psihično stabilnost mnogo močneje kot strah pred znanimi nevarnostmi. Razen občutka strahu in tesnobe zaradi lastne muke in

negotovosti, mučitelj ves čas poskuša izzvati podobne občutke tudi z grožnjami, da bo, v primeru subjektovega zavračanja spreobrnitve, zaprl ali ubil tiste osebe, ki jih subjekt ima rad (Zvonarević 1981, 734–735).

Občutje negotovosti je prisotno v subjektu skozi celotni postopek. Žrtev ni več prepričana v lastna stališča in vrednote, začne dvomiti v lastni zdrav razum, njegovo psihično stanje spremljajo močni občutki krivde, ki mu jih stalno vceplja njegova okolica (Kovačev 1994, 162). Subjekt živi v psihološkem in socialnem vakuumu in „ker dobiva samo skope, filtrirane informacije, prične počasi dvomiti o resničnosti svojih psihičnih doživetij“ (Kovačev 1994, 162). Posledica tega je subjektova miselna in osebnostna dezintegracija, ki pogosto pripelje do parapsihotičnih motenj: pojavijo se različne halucinacije, preganjalne ideje, amnezija in paramnezija ter podobni pojavi, ki so sicer značilni za psihotična in predpsihotična stanja (Zvonarević 1981, 735).

3.2 Proces psihofizične dezintegracije

Fizični, socialni in psihološki pritisk sprožijo v subjektu proces psihofizične dezintegracije, ki ga Zvonarević deli v štiri zaporedne faze: fazo šoka, disociacije, spreobrnitve in restitucije (Zvonarević 1981, 735).

Prva faza je faza šoka, v kateri subjekt še ni sposoben ustrezno presoditi situacije, v kateri se je znašel. Prepričan je, da je tisto, kar se mu dogaja, splet nesrečnih okoliščin. Upira se in skuša svoje mučitelje prepričati o zmotnosti in nepravilnosti njihovega delovanja ter o njihovih skorajda ničelnih možnostih za uspeh. Subjekt sprva še verjame v možnost svoje osvoboditve. Po določenem obdobju bivanja v psihosocialni kletki, v kateri je ločen od zunanjega sveta, začne počasi izgubljati občutek lastne vrednosti (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

Sledi faza disociacije. Poleg izgubljanja samospoštovanja subjekt začne dvomiti o svojih dotedanjih prepričanjih, stališčih in o lastnem vrednostnem sistemu. Pogosto se pojavijo parapsihotične motnje. Poleg svojega dostojanstva je subjekt izgubil tudi vrsto avtonomnih reakcijskih vzorcev, kajti sploh se ne odziva na različne pogoje dražljaje. Temelji njegove osebnosti so razrušeni. V takšnem stanju je zelo dojemljiv za

raznovrstne nove ideje, ki mu jih sugerira njegov mučitelj. Vgrajevanje teh idej v subjektov spoznavni aparat poteka pretežno na nezavedni ravni. Kovačeva takšno stanje sugestibilnosti subjekta, ki nastopa zaradi njegove miselne in osebnostne dezintegracije, primerja s sprejemanjem ukazov v posthipnotičnem stanju (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

V tretji fazi, fazi spreobrnitve, subjekt sprejema vsiljene nove ideje in stališča. Nekatere ideje sprejema lažje in hitreje, medtem ko druge zelo dolgo zavrača. Izbira idej, ki jih bo subjekt lažje ali težje sprejel, je odvisna od njegove prvotne psihosocialne konstitucije. Subjekt si s pomočjo racionalizacij in kompenzacij razumsko utemeljuje, kako in zakaj je do spreobrnitve prišlo. Na nek način se s pomočjo obrambnih mehanizmov sam sebi opravičuje, ker je spremenil lastno mišljenje (Zvonarević 1981, 736). Kovačeva opozarja, da je pri pranju možganov zelo pomembno, „da so njegovi izvajalci popolnoma prepričani o subjektovi krivdi oziroma o zmotnosti njegovih načel in da je njihov glavni cilj pripraviti ga do tega, da prične to tudi sam verjeti“ (Kovačev 1994, 164).

Končna faza procesa psihofizične dezintegracije osebnosti je faza restitucije. V njej subjekt internalizira v fazi spreobrnitve vsiljena nova stališča, prepričanja in druge vrednote. Ponovno vzpostavlja svoje psihosocialno ravnotežje. Subjekt je ideološko popolnoma prečiščen in prične se odvijati proces njegove ponovne psihosocialne osebnostne integracije, ki takrat temelji na novem, vsiljenem zaznavanju realnosti in njenem vrednotenju. Takšna osebnost je končni cilj celotnega postopka pranja možganov. Ko je proces končan, subjekt, če je potrebno, tudi sam sodeluje pri spreobračanju drugih žrtev (Zvonarević 1981; Kovačev 1994).

4 DEJAVNOSTI SLUŽBE CIA NA PODROČJU PRANJA MOŽGANOV IN MUČENJA

4.1 Štirideseta leta in Urad strateških služb³

Leta 1942 je doktor Winfred Overhoser, delavec Urada strateških služb (v nadaljevanju OSS), predhodnika službe CIA, začel iskanje seruma resnice. Pri tem je uporabljal različna mamila in zdravila, kot so meskalin, barbiturati in skopolamin. Ko so se ti izkazali kot neučinkoviti, je začel eksperimentirati z zelo močnimi nasičenimi tekočimi dozami marihuane. Ta se je v tekoči obliki izkazala kot neučinkovita, saj so reakcije subjektov bile zelo nedosledne (Chaitkin 2002).

Strokovnjaki v službi OSS so zaključili, da ima marihuana najbolj zaželene učinke, ko se vdihava njen dim, ker naj bi kajenje mešanice tobaka in marihuane pri subjektih povzročilo stanje neodgovornosti, v katerem bi postali zgovorni in bi skoraj prostovoljno podelili informacije, ki jih imajo. Marks opisuje prvi takšen operativni poskus, ki so ga naredili maja leta 1943. Subjekt je bil August Del Gracio, takrat znani njujorški gangster. Niso ga prijeli, ampak so ga povabili v stanovanje na pijačo in cigareto. Le-te so napolnili z marihuano. Zasipali so ga s cigaretami, vse dokler ni postal vidno zadet in zgovoren. V dveh urah, ki sta sledili, jim je Del Gracio povedal vse posameznosti o trgovini z mamili. Poskus je bil označen kot uspešen. Naslednji subjekti so bili komunistični vojni ujetniki. Postopek je bil enak kot z Del Graciom. Na mizi so imeli vrč z mrzlo vodo in v trenutku, ko so subjekti začeli nalivati vodo v kozarce, so vedeli, da je mamilo začelo delovati. Vsi subjekti, ki so bili kadilci, so jim posredovali informacije, ki so jih rabili (Marks 1979, 8–9).

4.2 Nürnberška koda

Po končani drugi svetovni vojni so bili številni člani političnega, vojnega in gospodarskega vodstva nacistične Nemčije izpostavljeni sodnemu postopku v

³ Office of Strategic Services (OSS).

Nürnbergu. Medicinski eksperimenti, ki so jih vodili nemški zdravniki, so pripeljali do ustanovitve *nürnberške kode*. Ta je predstavljala deset temeljnih etičnih načel, ki določajo meje eksperimentiranja na ljudeh. Koda je bila izdana 19. avgusta 1947 (Marks 1979).

Vsebuje načela kot so prostovoljna privolitev vseh subjektov, pomanjkanje prisile, primerno oblikovano znanstveno eksperimentiranje, dobrodelnost eksperimenta in prinašanje zaključkov, ki bodo plodonosni in koristni za družbo ter jih ni mogoče doseči na noben drugi način. Koda raziskovalcem prepoveduje poskuse, katerih je lahko posledica resna poškodba ali smrt, razen morda v primerih, ko sami raziskovalci igrajo vlogo subjekta. Le-ta lahko ustavi eksperiment v kateremkoli trenutku, če mu nadaljevanje tega prinaša fizične ali mentalne bolečine (The Nuremberg Code 1949).

4.3 Predhodniki projekta MKULTRA

Leta 1947 je ameriški predsednik Harry S. Truman prosil kongres, da s sprejetjem „Zakona o državni varnosti“⁴ ustanovi tajno obveščevalno službo. Septembra leta 1947 je kongres sprejel omenjeni zakon in tako je nastala obveščevalna služba CIA. Njena prvotna naloga je bila zbiranje in analiziranje podatkov ter izdelati potrebna poročila in študije, ki so nujni za izvajanje ameriške zunanje politike. Nekateri veterani iz Urada strateških služb so vplivali na kongres, da bi jih pooblastil za izvajanje tajnih operacij, kar se je tudi zgodilo (Marchetti 1976, 33–34).

Takoj po ustanovitvi so se uradniki službe CIA začeli ukvarjati z raziskovanjem mamil in hipnoze. Istega leta je ustanovljen skrivni projekt, imenovan *Chatter*, ki je bil pod kontrolo Vojne mornarice Združenih držav Amerike. Glavne naloge projekta so bile identificiranje in testiranje mamil v zasliševanjih ter rekrutiranje agentov (Marks 1979).

Ne glede na njihove številne poskuse se je program nadzora človeškega vedenja zares začel leta 1949, ko je madžarska vlada postavila pred sodišče Kardinala Jozsefa Mindszentya, madžarskega cerkvenega vodjo in znanega nasprotnika komunizma. Po

⁴ National Security Act (1947).

šestih mesecih v zaporu Mindszenty se je na sodišču pojavil zelo omamljen in je priznal zločin veleizdaje, ki ga v resnici ni zagrešil. Njegov nastop na sodišču je v spomin uradnikov službe CIA poklical moskovske sodne preiskave iz let 1937 in 1938, na katerih je skupina aparatčikov pokorno priznala krivdo za vrsto neverjetnih kaznivih dejanj. Cela vrsta povojnih sodnih postopkov v državah Vzhodne Evrope se je zdela inscenirana, skrivnostna in neresnična. Uradniki službe CIA so prišli do zaključka, da so Sovjeti odkrili nove načine, neznane zahodnim kulturam, s pomočjo katerih lahko nadzirajo človeški um. Boječ se, da sovjeti uporabljajo mamila in hipnozo na zapornikih, višji uradniki službe CIA so začeli uporabljati natanko enake metode na beguncih in jetnikih iz Vzhodne Evrope (Marks 1979, 21).

Do leta 1950 se je kar nekaj podružnic službe CIA začelo ukvarjati z operativno uporabo hipnoze. Urad za varnost, katerega glavna naloga je bila zaščita agencijskega osebja in infrastrukture od predora sovražnikov, se je popolnoma osredotočal na dejavnosti na področju človeškega vedenja. Sestavili so kar nekaj zasliševalskih ekip, ki so imeli nalogo preveriti vse agente v službi CIA in razkriti tiste, za katere so sumili, da so vohuni. Vsaka ekipa je vsebovala psihiatra, poligrafskega strokovnjaka, šolanega tudi na področju hipnoze, in tehnika. Program je bil poimenovan *Bluebird* in je bil označen kot strogo zaupen. Uradno je projekt *Bluebird* nastal kot odgovor na sovjetske dejavnosti na področju pranja možganov. CIA je bila prepričana, da so Sovjeti pa tudi Severnokorejci na področju pranja možganov daleč pred njimi. Glavni cilj projekta je bilo proučevanje metod, s pomočjo katerih bi lahko nadzorovali vedenje posameznikov. Poudarek eksperimentiranja je bil na narkohipnozi, mešanici psihoaktivnih substanc in skrbno izbranih hipnotičnih metod (Marks 1979, 21–22).

Avgusta leta 1951 projekt *Bluebird* je nasledil program, imenovan *Artičoka*,⁵ v katerem so nadaljevali eksperimentiranje z mamili in iskanje načinov, kako lahko z uporabo elektrošokov, hipnoze, zdravil in drog, kot so LSD, meskalin, heroin ter MDMA, spremenijo vedenje posameznikov. Vsa ta sredstva so imeli za pripomočke, s pomočjo katerih lahko odkrijejo izredno učinkovite metode zasliševanja posameznikov, ki naj bi preprečile tudi najmanjšo možnost izmišljanja informacij (Weiner 2007, 65).

⁵ Project Artichoke.

Marks piše, da so uradniki na projektu *Artičoka* imeli težave pri iskanju subjektov, na katerih bi delali poskuse. Verjeli so, da eksperimentiranje s prostovoljnimi subjekti ni učinkovito, saj so se ti ne glede na napore, da se vedejo spontano, zavedali, da jih noben ne bo poškodoval. Bili so mnenja, da samo testiranje tistih subjektov, ki se zavedajo nevarnosti in dejstva, da je končna posledica lahko smrt, lahko prinese zanesljive rezultate. Sodelavci na projektu *Artičoka* so takšne realistične eksperimente v dokumentih imenovali „skrajni eksperimenti“. To je pomenilo, da se eksperimenti ne bodo končali v primeru, da subjekt noče več nadaljevati, ampak se bodo nadaljevali do konca ne glede na posledice (Marks 1979, 27–29).

S skrajnimi eksperimenti so pridobili perspektivo, kako dobro različne metode delujejo v zunanjem svetu: „kako mamila vplivajo na subjekte, ki se sploh ne zavedajo, da so del ekperimenta, kako močni elektrošoki vplivajo na spomin posameznikov in v kolikšni meri podaljšana senzorna deprivacija zmede subjektov um“ (Marks 1979, 29).

S skrajnimi eksperimenti so seveda presegali konvencionalne etične in pravne meje. Posledica najbolj skrajnih eksperimentov je bila smrt in za sodelavce na projektu *Artičoka* je preseganje teh mej postalo osnovna sestavina njihovega dela (Marks 1979, 29).

Rešitev za pomanjkanje subjektov so najdlji tako, da so začeli eksperimentirati s številnimi sumljivimi vohuni in posamezniki, čigavo zvestobo so ocenili kot dvomljivo. Od takšnih subjektov so imeli dvojno korist, saj so lahko, medtem ko so se eksperimenti nadaljevali, pridobivali tudi pomembne informacije. Delavci na projektu *Artičoka* so življenja takšnih subjektov imeli za manj vredna kot življenja ameriških študentov, na katerih so delali uvodna, manj nevarna testiranja (Marks 1979, 28).

Pomemben del projekta *Artičoka* je bila tudi sprožitev izgube spomina pri subjektih. Namreč niso hoteli, da se subjekt sploh spomni, da je bil del eksperimenta, ker bi tako postal nevaren za projekt (Marks 1979, 37).

4.4 Projekt MKULTRA

13. aprila 1953 je takratni direktor službe CIA Allen Dulles odobril projekt MKULTRA. Projekt naj bi se ukvarjal s tajno uporabo bioloških in kemičnih snovi. Pravzaprav je bil le nadaljevanje projektov *Bluebird* in *Artičoka*. Vodja projekta je bil dr. Sidney Gottlieb, strokovnjak na področju pranja možganov (Marks 1979, 49).

Na začetku projekta so se ukvarjali predvsem z raziskovanjem droge LSD, ki jo je leta 1943 iznašel švicarski doktor Albert Hofmann, ko se mu je droga v laboratoriju po naključju vsrkala čez kožo (Marks 1979, 5). Glavni cilji projekta so bili iskanje seruma resnice, odkritje droge, ki bi pri subjektu sprožila amnezijo, in raziskovanje metod pranja možganov, s katerimi bi lahko popolnoma zbrisali subjektov um in ga na novo sestavili. CIA si je upala, da bo s pomočjo droge LSD lahko nasplošno manipulirala s človeškim vedenjem (Marks 1979).

Weiner piše, da so uradniki projekta MKULTRA kar 77 zaporednih dni omamljali z drogo LSD sedem jetnikov v federalni kaznilnici v državi Kentucky. Imeli so jih le za potrošno blago v vojni proti komunistom (Weiner 2007, 65).

Raziskovalci so ugotovili, da med testiranjem droge LSD v laboratorijih in njeno uporabo v vsakdanjem življenju obstaja precejšnja razlika. Večina raziskovalcev, ki so delali na projektu MKULTRA, je tudi sama začela uživati LSD. S tem so pridobivali dejanski vpogled v učinek droge. Medsebojno so se opazovali, analizirali in zapisovali opažanja. Čez nekaj časa so se zmenili, da si jo bodo dajali v pijačo, ne da bo tisti, ki je na vrsti, za to vedel. LSD je odstranjal zavore in verjeli so, da s pomočjo tega izvejo, kaj se zares dogaja v človeškemu umu, ne glede na vsa zunanja dejanja in pretveze (Marks 1979, 51–59).

Gottlieb in njegovi tovariši niso imeli LSD za drogo, ki lahko zviša ustvarjalnost posameznika ali sproži transcendentalne doživljaje. LSD so imeli le za sredstvo, od katerega posamezniki začasno ponorijo, kaj je pomenilo, da so potencialno ranljivi za njihova raziskovanja. Raziskovalci niso jemali LSD, ker so se hoteli zadeti ali preizkusiti nove stvarnosti, ampak zato, ker so ga imeli za orožje in so hoteli videti, kako to orožje dejansko deluje (Marks 1979, 59).

Marks pravi, da so začetni dosežki službe CIA z drogo LSD bili impresivni. Bili so nekaj let pred svetovno znanstveno literaturo. Edino, česa v tem času še niso dosegli, so bili večji vohunski uspehi. LSD je imel neverjetno močan učinek na ljudi, ampak ne na načine, ki jih je CIA hotela in pričakovala (Marks 1979, 61).

Na projektu MKULTRA je sodeloval tudi takrat triinštiridesetletni Frank Olson. Olson je leta 1949 začel delati v enoti za posebne operacije v Fort Detricku. Sodeloval je v projektu Artičoka in je leta 1952 postal vodja takrat najbolj skrivnega laboratorija za proučevanje biološkega orožja v ZDA. Na začetku je sodeloval pri razvoju biološkega in protibiološkega orožja, kmalu pa se je posvetil raziskavam snovi, ki prizadenejo um (Grujičić 2007).

Novembra leta 1953 je Gottlieb zbral več sodelavcev službe CIA, med katerimi je bil tudi Frank Olson, na tridnevnem sestanku v Fort Detricku v državi Maryland. Čeprav je uradni razlog za zbiranje bilo načrtovanje bodočih dejanj, Gottliebov edini namen je bil testiranje droge LSD na zbrancih. Tretjega dneva, po večerji, je to tudi naredil. Na skrivaj jim je v kozarec pijače podtaknil LSD. Povedal jim je čez dvajset minut (Marks 1979; Grujičić 2007). Benjamin Wilson, eden od sodelujočih na večerji, je v pogovoru z Marksom opisal svoje izkušnje s te večerje: „Vse se je zdelo precej navadno. Noben se ni zavedal ničesa, vse dokler Gottlieb ni omenil, kaj je naredil. Vprašal nas je, če smo opazili, da se dogaja nekaj nenavadnega. Po tem, vsi smo se zavedali, da smo pod vplivom droge LSD“ (Marks 1979, 68).

Niso mogli več nadaljevati z razpravo, ki jo je nadomestil smeh in bučen pogovor. Olson je postal psihotičen, ni mogel razumeti, kaj se dogaja. Postajal je bolj in bolj zaskrbljen in to noč sploh ni spal. Ko se je vrnil domov, ni bil več psihotičen, ampak se je zaprl vase in je bil depresiven. Ženi je povedal, da hoče zapustiti službo. Predpostavljeni so mu svetovali psihiatrično opazovanje in so ga, po njegovem soglasju, odpeljali v njujorški hotel Slater. Dodelili so mu zdravnika, ki zares ni bil psihiater, ampak imunolog. Pomembno dejstvo je, da je zdravnik bil skrivni uradnik službe CIA. Gottlieb namreč ni hotel, da noben zunaj službe odkrije, kaj je naredil. Olson se je počutil zelo slabo, kazal je znake depresije, krivde in paranoje. Čez nekaj dni so ga našli mrtvega na pločniku pred hotelom. Naredil naj bi samomor s skokom skozi okno (Marks 1979; Grujičić 2007).

Leta 1975 je časopis „The Washington Post“ objavil članek o izsledkih Rockfellerjeve komisije,⁶ v katerem je pisalo, da je civilni uslužbenec vojske nevede zaužil LSD kot del poskusov službe CIA in pri tem doživel hude stranske učinke. Ko so ga poslali v New York na psihiatrično zdravljenje, je skočil skozi okno hotelske sobe in umrl. Družba Franka Olsona je začela dvomiti, ali je zares šlo za samomor. Leto kasneje jim je država, po dolgotrajnih pogajanjih, izplačala 750 tisoč dolarjev odškodnine, a so v zameno podpisali papir, s katerim so se odrekli kakršnimkoli tožbam proti vladi. Leta 1994 so odprli krsto Franka Olsona in je patolog odkril hematoma na levi sprednji strani lobanje, ki ga je povzročil močan udarec, ki je bil zadan, preden je Olson padel skozi okno. V tkivih niso našli sledi droge LSD. Patolog je zaključil, da lahko gre za umor. Na osnovi tega je njujorški javni tožilec odprl preiskavo umora, ampak ni našel dovolj optožb, da podnese tožbo. Nikoli se ni do konca razjasnilo, ali je Olson naredil samomor ali je bil umorjen (Marks 1979; Grujičić 2007).

Po smrti Franka Olsona je CIA začasno ustavila vsa raziskovanja, ki so se ukvarjala z drogo LSD. Ustavili so delo dveh terenskih postaj, v katerih so proizvajali LSD. Tudi Gottliebu so vzeli njegove osebne zaloge. Ampak po kratkem času so vodilni možje sprejeli utemeljitev, da je edini operativno realistični način testiranja drog preizkušnja le-teh na subjektih, ki se tega sploh ne zavedajo. Gottlieb je ugotovil, da so glede na zaželjeno skrivnost najbolj primerni subjekti tisti iz najnižje plasti družbe. Ne mafija, ampak tisti manj nevarni, kot so prostitutke, narkomani in drugi podobni nepomembni zločinci, za katere se ni zdelo verjetno, da se bodo kdaj pritožili ali poskusili maščevati. Seveda v primeru, če bi sploh kdaj odkrili, za kaj jih je CIA uporabljala. Gottlieb je poleg tega menil, da so doze različnih mamil del njihovega vsakdanjega življenja (Marks 1979, 77).

V San Franciscu so ustanovili bordel, v katerega so prostitutke vodile svoje drogirane stranke. V bordel so namestili skrite mikrofone in dvojna ogledala, tako da so obnašanje strank pod vplivom droge LSD lahko snemali in opazovali. Preučevali so različne metode nadzora in izsiljevanja, pa tudi seksualne preference posameznikov. Operacijo so poimenovali *Polnočni vrhunec*⁷ (Marks 1979, 81–83).

⁶ Komisija, ki jo je leta 1975 ustanovil takratni predsednik ZDA, Gerald Ford, z namenom razkritja dejavnosti službe CIA na področju Združenih držav Amerike.

⁷ „Midnight Climax“.

Po desetih letih skrivnega testiranja droge LSD niso uradniki projekta MKULTRA naredili večjih prebojev. Niso odkrili učinkovitega seruma resnice, pilule za rekrutiranje ali spolnega dražila. LSD ni deloval na um posameznikov tako, da ga naredi bolj dovzetnega za kontrolo (Marks 1979, 87). Čeprav naj bi projekt MKULTRA bil uradno zaključen leta 1963, so poskuse z drogo LSD prekinili šele leta 1972, ko so zaključili, da imajo psihoaktivne droge preveč nepredvidljive učinke, da bi lahko bile operativno učinkovite. Leta 1973 je tedanji direktor službe CIA Richard Helms naročil, da se uničijo vsi dokumenti, ki bi pričali o delovanju projekta MKULTRA. Sydney Gottlieb, ki je LSD sam zaužil vsaj tridesetkrat, je leta 1977 pred komisijo senata o zlorabah službe CIA govoril, da vse eksperimente opravičuje državna varnost (Grujičić 2007). Dokumente naj bi uničil zato, ker projekt MKULTRA domnevno ni prinesel rezultatov zares pozitivne vrednosti za agencijo (Klein 2009, 43).

Čeprav s pomočjo droge LSD niso dosegli večjih operativnih uspehov, raziskave halucinogenov, elektrošokov in senzorne deprivacije, so službi CIA omogočili novo metodo mučenja, ki ni bila fizična, ampak psihološka. McCoy je takšen način mučenja poimenoval „mučenje brez dotikanja“ (McCoy 2004).

Stare metode mučenja so slonile na povzročanju bolečine subjektom, kar bi pogosto posledično pripeljalo do zvišanega upora ali nezanesljivih informacij. Novi način mučenja pa je bil sestavljen iz dveh metod, zmede in samopovzročanja bolečin, s čimer bi se subjekti počutili odgovorni za lastno trpljenje (McCoy 2004).

V prvi fazi zasliševalci so s pomočjo enostavnih, neprisilnih metod zmedli subjekte. Začasno zmedenost bi dosegli s prikrajšanjem spanca ali bi pokrili subjektovo glavo s kapuco. Zmedenost so pogosto stopnjevali z napadi na subjektovo osebno identiteto, običajno s spolnim ponižanjem. Ko bi subjekt postal popolnoma zmeden, bi zasliševalci začeli drugo fazo z enostavnim, samopovzročenim neugodjem, ki bi ga dosegli tako, da subjekta prisilijo, da nekaj ur stoji z raztegnjenimi rokami. S tem so hoteli v subjektu povzročiti občutek odgovornosti za lastne bolečine in jih tako napeljati, naj kapitulirajo. McCoy opozarja, da, čeprav se „mučenje brez dotikanja“ zdi manj okrutno, pravzaprav povzroča resne psihološke rane, tako na subjektih kot tudi na zasliševalcih. Pri žrtvah ostane travma, ki je veliko hujša kot tista, ki nastane od fizičnega mučenja (McCoy 2004).

Osrednjo vlogo pri razvijanju sodobnih mučilnih tehnik v ZDA je imel psihiater Ewen Cameron. Bil je prepričan, da s povzročanjem številnih šokov človeškemu umu lahko predrugači in izbriše „pomanjkljiv um“ in nato zgradi novo osebnost (Klein 2009, 34). Cameron je bil mnenja, da bo s spravljanjem subjektov v stanje regresije ustvaril pogoje za to, da jih lahko prerodi v zdrave posameznike (Klein 2009, 52).

4.5 Vlogi Ewena Camerona in Donalda Hebba v razvoju metod pranja možganov

Ewen Cameron je bil ameriški državljani, rojen na Škotskem. Dosegel je vrhunec v svojem poklicu, saj je bil predsednik Kanadskega psihiatričnega združenja, predsednik Ameriškega psihiatričnega združenja in predsednik Svetovnega psihiatričnega združenja. Leta 1945 je sodeloval na sodnem procesu v Nürnbergu kot ocenjevalec duševnega stanja Rudolfa Hessa, nemškega nacističnega politika (Klein 2009, 36).

V poznih štiridesetih letih je uporaba elektrošokov na pacientih postajala vedno bolj priljubljena med psihiatri v Evropi in Severni Ameriki. Elektrošoki so povzročali manj trajne poškodbe kot lobotomija in v določenih primerih je bilo opazno, da so nekaterim pacientom razjasnili um. Vendar zdravniki, ki so tehniko razvili in uporabljali, niso bili sposobni znanstveno razložiti, kako deluje. Najpogostejša težava, povezana z elektrošoki, je bila povzročitev amnezije. Drugi stranski učinek, ki so ga opazili, je bila regresija.⁸ Pogosto se je dogajalo, da so pacienti takoj po terapiji sesali palec, se zvili v fetalni položaj, treba jih je bilo hraniti z žlico in klicali so mamo. V primeru majhnega odmerka elektrošokov je takšno vedenje običajno hitro minilo, toda v primeru, kadar so uporabili velik odmerek, so pacienti popolnoma zapadli v regresijo, tako da so pozabili govoriti in hoditi (Klein 2009, 37).

Za Camerona je obsežna izguba vsega spomina, povzročena s terapijo z elektrošoki, bila bistvena za povrnitev pacienta na zgodnejšo stopnjo razvoja. Takšne paciente je videl kot „prazen list, očiščen slabih navad, na katerega je mogoče zapisati nove vzorce“ (Klein 2009, 37).

⁸ Vrnitev na zgodnejši stadij čustvenega in duševnega razvoja.

Cameron namreč ni hotel pacientov izboljšati ali popraviti, ampak jih je hotel ustvariti na novo (Klein 2009, 36). Zapisal je, da je edini način, s katerim je pacienta mogoče naučiti zdravega novega vedenja, poglobitev v njegov um in prelomljenje starih patoloških vzorcev (Cameron in Pande 1958, 95). Stare patološke vzorce je poskušal prelomiti tako, da je paciente spravil v stanje, v katerem izgubijo ne le podobe časa in prostora, ampak tudi vseh občutij. V tem stanju, vsi vidiki spominskih funkcij so resno moteni in pacienti sploh ne morejo registrirati, kaj se dogaja v njihovem okolju. Posledično se lahko pojavi še vrsta drugih pojavov, kot so izguba drugega jezika, nezavedanje pacientov, da so poročeni, in nesposobnost sprehajanja brez opore (Cameron in drugi 1962, 67).

Na začetku pedesetih let, ko je zaskrbljenost ameriške obveščevalne skupnosti zaradi komunističnega pranja možganov dosegla vrhunec, je CIA začela kazati interes za kanadskimi raziskovalci, med katerimi je bil tudi Ewan Cameron. 1. junija 1951 je CIA organizirala srečanje v Montrealu. Eden od udeležencev je bil tudi dr. Donald Hebb, predstojnik psihologije na Univerzi McGill, ki je sklepal, da so komunisti morda manipulirali z ujetniki tako, da so jih intenzivno osamili in njihovim čutom preprečili vstop zaznav (Klein 2009, 40).

Tri mesece kasneje je Hebb dobil raziskovalno štipendijo kanadskega ministrstva za nacionalno obrambo, da izvede vrsto poskusov s senzorno deprivacijo. Skupini več kot šestdesetih študentov Univerze McGill je plačal dvajset dolarjev na dan, da so bili osamljeni v sobi z zatemnjenimi očali, slušalkami, ki so oddajale t. i. beli šum, in s kartonastimi tulci na rokah, ki so preprečevali vsak dotik. Da bi preveril, ali jih je čutna prikrajšanost naredila bolj dovzetne za pranje možganov, začel jim je predvajati različne posnetke, ki so med ostalim govorili o obstoju duhov ali nepoštenosti znanosti. Prav tiste ideje so študenti pred začetkom poskusa označili za sporne. Hebb je sklenil, da je senzorna deprivacija med študenti povzročila skrajno zmedenost in halucinacije. V času postopka in takoj po njem je nastopilo tudi znatno začasno zmanjšanje intelektualne učinkovitosti. Študenti so postali bolj dovzetni za ideje, ki so jih slišali na trakovih, več pa jih je celo pokazalo zanimanje za okultnost. Hebbova končna ugotovitev je bila, da se njegovo raziskovanje lahko uporabi ne le za preprečevanje pranja možganov, ampak tudi kot priložnost za psihološko mučenje. Pravil je, da je za bolj razločne rezultate treba prisiliti subjekte, da preživijo od trideset do šestdeset dni v pogojih

zaznavne izolacije, kar sam ni hotel narediti, saj bi s tem jasno kršil medicinsko etiko (Collins 1988; Klein 2009).

Tisto, kar ni hotel narediti Hebb, je naredil Cameron. Paciente je v pogojih zaznavne izolacije zadrževal po več tednov, eno med njimi je zaprl kar za petintrideset dni (Marks 1979, 120).

Standardni obrazec za soglasje, ki so prihajajoči pacienti morali izpolniti, mu je namreč zagotavljal absolutno moč nad terapijo, vse do izvajanja frontalne lobotomije. CIA mu je plačevala, da izvaja številne poskuse na svojih psihiatričnih pacientih. Napadal je možgane z vsemi sredstvi, ki so motili njihovo normalno delovanje. Uporabljal je celo vrsto mamil in zdravil, kot so klorpromazin, barbiturati, natrijev amital, nitrooksid, dezoksil, sekonal, inzulin, pa tudi mešanico psihodeličnega LSD in halucinogenega PCP.⁹ Povišal je odmerke elektrošokov na 360 posameznih šokov za vsakega pacienta v tridesetih dneh. Kombiniral je senzorno deprivacijo in podaljšan spanec. Menil je, da bo kombinacija teh dveh metod naredila paciente dojemljivejše za njegova posneta sporočila na trakovih. Takšni poskusi so paciente vrnili v predbesedno, infantilno stanje (Klein 2009, 34–41).

Cameron je deloval na inštitutu „Alan Memorial Institute“ na Univerzi McGill. Na univerzi je obnovil klet, v kateri je naredil zvočno izolirano sobo, brez luči. Vanjo je napeljal beli šum. Vsakemu pacientu bi nataknil zatemnjena očala in gumijaste naušnike. Na roke bi jim dal kartonaste tulce. Vse to je preprečevalo, da bi se dotikali telesa (Collins 1988; Klein 2009).

Po osamitvi je Cameron paciente dal v drugo sobo, kjer jih je z mamil vzdrževal v sanjarjenju več kot dvajset ur na dan. Sestre so jih vsaki dve uri obračale, da ne bi dobili zaležanin. Zbudili so jih trikrat na dan, v tem času so dobili obroke in so lahko šli na stranišče. Paciente je v tem stanju držal od trideset do šestdeset dni (Cameron in Pande 1958, 92).

⁹ Droga najbolj znana pod imenom „angelski prah“. Pri pacientih je sprožala hude halucinacije in stanje podobno shizofreniji.

Bolniško osebje je imelo navodila, da ne smejo dovoliti govoriti pacientom ali jim dajati informacij o tem, koliko časa bodo v tej sobi preživali. Včasih bi Cameron pacientom predpisal majhen odmerek zdravila kurare, ki povzroča paralizo, in bi tako zagotovil, da ne morejo uiti (Thomas v Klein 2009, 42).

Vsake deset dni so bili izpostavljeni elektrošokom. Cilj takšne mešanice elektrošokov in podaljšanega spanca je bilo stanje zmede, ki ga je Cameron imenoval „ravzorčenje“ (Cameron in Pande 1958, 92).

S pomočjo metode *ravzorčenja* je Cameron hotel povrniti um v stanje praznine. Za *ravzorčenje* pacientov je uporabljal takrat novo napravo, imenovano *Page-Russel*, ki je namesto enega samega povzročala do šest zaporednih sunkov elektrošokov. Če bi pacienti še vedno ohranili del svojih prejšnjih osebnosti, bi nadaljeval z uporabo poživil, pomirjeval in halucinogenov. Ko bi *ravzorčenje* prineslo zaželene učinke in ko je bila predhodna osebnost zadostno izbrisana, bi začel s postopkom psihičnega gonjenja oziroma pacientom bi vrtel na trak ponavljajoča poročila. Pacienti, ki so v tej fazi bili omamljeni s šoki in mamili skoraj v stanje vegetacije, niso mogli drugega kakor poslušati sporočila, ki so se vrtela od šesnajst do dvajset ur na dan. Kleinova piše, da je v nekem primeru Cameron neko sporočilo vrtel neprestano 101 dan. Celotne ideje pa se je domislil, ko je videl oglas za cerebrofon, fonograf za na nočno omarico z zvočniki v blazini, s pomočjo katerega naj bi se ljudi lahko naučili tujih jezikov med spanjem (Klein 2009, 36–38).

Ravzorčenje se je dogajalo v treh fazah. V prvi fazi so pacienti začeli izkazovati resne spominske primanjkljaje, ampak so še vedno lahko opazovali in razumevali lastno okolje. V drugi fazi so pacienti zgubili podobo časa in prostora, ampak so se tega zavedali in so se nenehno poskušali znova orientirati. V tretji fazi so takšni poskusi prenehali in pacienti so bili nasmejani in brezbržni. Lahko so odgovarjali na enostavna vprašanja, ampak niso lahko prepoznali nobene osebe iz lastnega okolja, sploh niso vedeli, kje so in to jih ni motilo (Cameron in Pande 1958, 93).

Cameron pravi, da sta dva glavna dejavnika, s pomočjo katerih lahko ohranjamo podobo časa in prostora: stalni vnos čutnih podatkov in spomin (Cameron in drugi 1960, 226). Z mešanico elektrošokov in senzorne deprivacije je Cameron lahko izničil

spomin in preprečil čutni vnos. Hotel je, da pacienti popolnoma zgubijo podobo časa in prostora oziroma da ne vedo, kje so in kdo so. Odkril je, da pacienti, ki so izpostavljeni takšni terapiji, vedno bolj uporabljajo različne trike, ki jim pomagajo ohranjati podobo časa in prostora. Tako so nekateri subjekti vzdrževali vnos čutov s številnimi majhnimi telesnimi premiki. Nasploh se jim je zvišala čutna dovzetnost. Neka pacientka je ohranila podobo zunanjega sveta, ker je zaznala zelo rahel hrup letala, ki je preletelo bolnišnico vsak dan v istem času. Cameron je tudi spoznal, da se določeni pacienti zavedajo časa in dneva na podlagi obrokov, ki jih dobijo. To strukturiranje je odpravil tako, da je spremenil intervale in menije glede na pričakovani čas. Spremenil je čas obrokov in pacientom so stregli juho za zajtrk in močnik za večerjo (Cameron in drugi 1960, 232).

V svoji knjigi je primerjal ravzorčenje, katerega namen je „dejansko zlomiti obrambo“, z „zlomom posameznika med stalnim zasliševanjem“ (Cameron v Klein 2009, 43).

Cameron ni imel težav z najdbo subjektov za svoja raziskovanja. V petdesetih in šestdesetih letih noben ni vedel, da Cameron dela za službo CIA. Večina subjektov bi prišla k njemu zaradi manjših psihiatričnih težav. On pa jih je, brez njihove vednosti ali pristanka, uporabljal kot človeške poskusne živali. Subjekti, ki so prišli zaradi poporodne depresije, anksioznosti ali celo zakonskih težavah, so v naslednjem hipu postali subjekti v poskusih, katerih končni cilj je bil odkritje metode, s pomočjo katere se lahko nadzira človeški um (Collins 1988; Klein 2009).

Naomi Klein je v svoji knjigi „Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma“ opisala pogovor, ki ga je imela z Gail Kastner, ki je med redkimi preživelimi tajnih poskusov službe CIA. Cameron jo je na začetku terapije opisal kot „kar dobro uravnoteženo posameznico, ki trpi za anksioznostjo, ki jo je povzročil nasilen oče, ki jo je nenehno psihološko izrabljal“ (Klein 2009, 35).

Čez nekaj mesecev terapije pri Cameronu je začela kazati otroško vedenje, halucinirala je in je postala uničevalna. „Komaj je zmogla šteti do šest, najprej je manipulativna, sovražna in zelo agresivna, nato pasivna in otopela, nesposobna prepoznati svoje sorodnike“ (Klein 2009, 35). Končna diagnoza je bila shizofrenija z izrazitimi histeričnimi značilnostmi. Sprememba je bila povezana s terapijo. Cameron ji je dajal

velike odmerke insulina, ki so sprožali komo, in številne kombinacije poživil in pomirjeval. Pod vplivom mamil je bila izpostavljena podaljšanim spancam in velikemu številu elektrošokov. Ko se je terapija končala in so jo izpustili, je njeno življenje že bilo uničeno. Ostanek življenja jo nenehno zapušča um. Dejstva in misli takoj izginejo, ko gre za datume, se lahko zmoti celo za dvajset let. Kleinova piše, da tudi majhen električni šok iz daljinca za odpiranje garažnih vrat v njej sproži napad panike (Klein 2009, 32–36).

Šele v poznih sedemdesetih letih se je razkrilo, da je Camerona financirala CIA. Devet nekdanjih njegovih pacientov je tožilo službo CIA pa tudi kanadsko vlado, ki je prav tako financirala Cameronove raziskave, ker naj bi poskusi kršili vsa prava medicinske etike. Leta 1988 je CIA plačala skupno 750 tisoč dolarjev odškodnine devetim pacientom, kar je bila takrat največja odpravnina v škodo tej agenciji. Tudi kanadska vlada je leta 1992 plačala 100 tisoč dolarjev odškodnine vsakemu pacientu, ki je bil del poskusov (Collins 1988; Klein 2009).

4.6 KUBARK – priročnik za zasliševanje upornih virov

Julija leta 1963, istega leta kot je bil uradno zaključen projekt MKULTRA, so v službi CIA napisali priročnik o zasliševanju virov, ki so ga poimenovali Kubark. Objavil ga je Pentagon leta 1996. Čeprav je obravnavanje virov v priročniku poimenovano kot zasliševanje, gre kar za mučenje. Priročnik je narejen na podlagi številnih obsežnih znanstvenih raziskovanj in študij, med katerimi so tudi poskusi Ewena Camerona in Donalda Hebba. Kubark pravi, da ni nič skrivnostnega glede zasliševanja, čigav edini namen je pridobitev potrebnih informacij skozi odgovore na vprašanja. V priročniku so opisane različne prisilne in neprisilne metode zasliševanja. Priročnik tudi opozarja, da njegove metode prinašajo nevarnost kasnejših tožb (Kubark 1963, 1–2).

Kubark poudarja, da je pravilna uporaba izbrane metode bistvenega pomena za nadaljnji potek zasliševanja (Kubark 1963). S tem se strinja tudi Kovačeva, ki pravi, da se s slabim načrtovanjem in neprepričljivim izvajanjem lahko doseže učinek, ki je prav nasproten tistemu, ki ga je zasliševalec želel. Subjekt se pogosto odzove odklonilno na vsiljevanje informacij, ki jih ne more umestiti v svoj spoznavni sistem. Njihovo

presežno vsiljevanje lahko zbuja še dodaten odpor, ki vodi v njihovo zavračanje (Kovačev 1994, 158).

Zasliševalci naj bi metodo izbrali na podlagi subjektive osebnosti. V primeru pravilne izbire in uporabe določene metode naj bi zasliševalci zlomili uporne vire in uničili njihovo sposobnost upiranja (Kubark 1963, 1).

Kleinova trdi, da pravi namen projekta MKULTRA ni bilo raziskovanje pranja možganov, ki naj bi bilo zgolj stranski projekt, ampak vzpostavitev znanstveno utemeljenega sistema za pridobivanje informacij od upornih virov oziroma mučenje (Klein 2009, 45). Pravi, da je prisilno zasliševanje „sklop tehnik, katerih namen je zapornike spraviti v stanje globoke zmedenosti in šoka, zato da jih prisilijo v popuščanje proti njihovi volji“ (Klein 2009, 23). Tudi Kubark razlaga, da je uporne vire mogoče zlomiti, če bi le lahko uničili njihovo sposobnost dojemanja sveta okoli njih (Kubark 1963). Subjekti so bili najprej izpostavljeni eni skrajnosti, senzorni deprivaciji, nato pa so jih bombardirali z nezno stimulacijo, kot je hrupna glasba, pretepanje, utripajoča luč (Klein 2009, 23).

Priročnik pravi, da obveščevalna služba, ki je sposobna izkoristiti moderno znanje za svoje probleme, ima ogromno prednost v odnosu s službo, ki svoje delovanje opravlja v slogu osemnajstega stoletja. Ni več mogoče razpravljati o zasliševanju, ki ni navezano na psihološke raziskave, opravljene v preteklem desetletju. Ameriški psihologi so namreč naredili vrsto raziskav v zvezi z zasliševanjem. Preučili so učinke izčrpanosti in osamitve, poligraf, reakcije na bolečine in strah, hipnozo in zvišano sugestibilnost ter učinke narkoze (Kubark 1963, 2). Kubark predstavlja novo dobo natančnega, premišljenega mučenja. Je odmik od grobega mučenja, ki je bilo standard od španske inkvizicije naprej (Klein 2009, 45).

Po mnenju Kleinove, končni namen vseh metod zasliševanja je povzročiti, poglobiti in zadržati šok: „Ujetnike zajemajo na način, ki jih kar najbolj pretrese in zmede, pozno zvečer ali zgodaj zjutraj ... Takoj jim nadenejo kapuce ali preveze čez oči, jih slečejo, pretepejo in nato izpostavijo neke vrste čutni prikrajšanosti“ (Klein 2009, 46).

Številne študije so bile narejene, da bi ugotovili, katere lastnosti so najbolj zaželeni pri zasliševalcih. Seznam zaželenih lastnosti je neskončen: profesionalni nastop, učinkovitost, razumevanje in sočustvovanje, širina splošnega znanja, področno znanje, praktično poznavanje psihologije, spretnost v poslovnih zvižajah, budnost, vztrajnost, integriteta, molčečnost, potrpljenje, visok inteligenčni kvocient, izkustvo, upogljivost itn. (Kubark 1963, 10).

Štiri najbolj pomembne zasliševalske sposobnosti so:

- dovolj operativnega izobraževanja in izkustva, s pomočjo katerih lahko takoj prepoznajo pomembne sledi;
- dobro poznavanje jezika, ki ga bodo uporabljali v procesu zasliševanja;
- razširjeno poznavanje dogodkov in stanja v subjektovi domovini;
- resnično razumevanje vira kot osebe (Kubark 1963, 10).

Cilj zasliševalca je pridobitev koristnih informacij, ki jih subjekt domnevno ve. Izkušen zasliševalec, ki razume subjektive čustvene potrebe, lahko pridobi željene informacije v veliko krajšem vremenskem času. Zelo pomembno za zasliševalca je tudi to, da ne sme posebljati subjektivih reakcij. Ne sme biti zadovoljen, polaskan, razočaran, razdražen ali na nek drug način osebno prizadet, ker naj bi to imelo slab učinek na celoten postopek (Kubark 1963, 11–12).

V postopku zasliševanja nastopi kratek interval, ko je subjekt v stanju psihološkega šoka. Povzroči ga travmatična ali posttravmatična izkušnja, ki raznese svet, ki je subjektu znan, pa tudi njegovo podobo o sebi znotraj tega sveta. Kubark opozarja, da izkušeni zasliševalci lahko prepoznajo ta trenutek in vedo, da je vir takrat bolj dovzeten za sugestije in bolj pripravljen, da se ukloni, kakor pa je bil, preden je doživel šok (Kubark 1963, 66).

4.6.1 Neprisilne metode zasliševanja

Priročnik opozarja, da neprisilno zasliševanje ni izpeljano brez pritiskov na subjekta. Prav nasprotno, cilj takšnega zasliševanja je povzročitev skrajnega pritiska, zaradi katerega se subjekt odloča na privolitev. Razlika med prisilnim in neprisilnim zasliševanjem je ta, da se pritisk, ki ga sproži neprisilno zasliševanje, nahaja v subjektu. Zaradi notranjega pritiska je subjektov upor oslavljen, njegov nagon za sodelovanje je ojačan in subjekt premaga sam sebe (Kubark 1963, 52).

Nekatere izmed metod neprisilnega zasliševanja upornih virov so:

- *obrnitev k drugemu viru* – v nekaterih primerih je potrebno informacijo, ki je uporni vir noče izdati, možno najti pri drugem viru, ki je pripravljen na sodelovanje. Zasliševalec se mora odločiti, ali je njegov glavni cilj priznanje upornega vira, ali pridobitev informacij, ki jih pogosto vedo tudi ostali subjekti. Napor pri pridobivanju informacij od upornih virov se spleča samo v primeru, ko enake informacije ni mogoče pridobiti drugje (Kubark 1963, 66);
- *vsevedni zasliševalec* – zasliševalec, ki že pozna del zgodbe, razloži viru, da namen zasliševanja ni pridobitev informacij. Zasliševalec se predstavlja, kot da že vse ve, kaj rabi. Pravi namen zasliševanja naj bi bila preizkušnja subjektove iskrenosti. Na začetku zasliševalec zastavi nekaj vprašanj, na katera že pozna odgovore. Če subjekt laže, zasliševalec mu to odločno in hladnokrvno tudi sam pove. Iznajdljiv zasliševalec na ta način lahko prepriča naivnega subjekta, da že vse ve in da je nadaljnji upor ne samo nesmiseln, ampak tudi nevaren. Če metoda ne prinese zaželenih rezultatov v kratkem času, se mora opustiti, prej ko subjekt izve resnično mejo zasliševalčevega znanja (Kubark 1963, 67);
- *ovaduh* – priročnik pravi, da je trik z vtihotapljanjem ovaduha v subjektovo celico že toliko star, da je njegova uporabnost poslabšana, če ne tudi uničena. Zato priročnik predlaga vtihotapljanje dveh ovaduhov. Eden od njiju, ovaduh A, naj bi ves čas skušal poizvedovati nekaj informacij od subjekta, medtem ko je drugi, ovaduh B, ves čas tiho. Čez nekaj časa, ko ovaduh A ni v celici, ovaduh B opozori subjekta, da ovaduhu A nič ne pove, saj meni, da je ovaduh, ki so ga v

celico podtaknili uradniki. Subjekt na ta način pogosto začne zaupati ovaduhu B in čez nekaj časa razkrije informacije, ki jih ima (Kubark 1963, 67);

- *novice od doma* – včasih je priporočljivo, da se subjektu dovoli, da prejema temeljito izbrane novice od doma. Dovoljenje subjektu, da piše pisma, posebej v primeru, ko verjame, da bodo pretihotapljena brez znanja uradnikov, lahko rezultira s pridobitvijo informacij, ki jih je z neposrednim zasliševanjem zelo težko pridobiti (Kubark 1963, 68);
- *sostorilci* – če sta dva ali več virov osumljenih za združena dejanja proti državni varnosti, takoj jih je treba oddeliti. Če se uradnikom ne mudi, priročnik predlaga odlašanje zasliševanja za teden dni. Po enem tednu, s spretnim manipuliranjem, subjekta A prepričajo, da je subjekt B pričal proti njemu. Če subjekt A tudi takrat noče priznati, mu povejo, da jim je dovolj le priznanje subjekta B. Na ta način subjekta A pogosto prepričajo, da pove svojo stran zgodbe (Kubark 1963, 70–72);
- *dober in slab zasliševalec* – eden zasliševalec je surov, jezen in tiranizira subjekta, medtem ko je drugi prijazen in miren. Ta metoda naj bi bila najbolj uspešna z ženskami, najstniki in strašljivimi moškimi. Jezni zasliševalec je glasen od začetka, ves čas prekinja subjekta in udarja po mizi. Tihi zasliševalec oddaja subtilne znake, da je tudi on na nek način prestrašen. Sledi predstava, v kateri tihi zasliševalec prekinja surovega in ga prosi, naj se umiri. Surovi zasliševalec potem izkazuje še več sovraštva. Na koncu odhaja na pavzo. Po njegovem odhodu se tihi zasliševalec opravičuje subjektu zaradi vedenja njegovega kolega in mu pove, da tudi on sam ne mara delati s takšnimi ljudi. Na koncu ponuja subjektu možnost, da v miru pove svojo stran zgodbe. To metodo lahko uporabi tudi en sam zasliševalec (Kubark 1963, 72–73).
Obstaja tudi podobna varianta, v kateri oba zasliševalca igrata prijateljske vloge. Priročnik opozarja, da je metoda, ko oba zasliševalca igrata vloge sovražnikov, običajno neproduktivna (Kubark 1963, 73);

- *regresija* – številne neprisilne metode zasliševanja povzročajo regresijo pri subjektih. Najbolj pomemben faktor, ki sproži regresijo, je nadzor, ki ga zasliševalec izvaja nad subjektivim okoljem. Ena od uporabljenih metod, ki sproži regresijo, je vztrajna manipulacija časa, ki se doseže s premikanjem ur naprej in nazaj in prinašanjem obrokov ob čudnih urah – deset minut ali deset ur po prejšnjem obroku. Subjektu se tudi pomešajo dan in noč. Zasliševalne seje so strukturirane na podoben način. Na primer, subjekta vrnejo na zasliševanje deset minut po odpustitvi. Uradniki ignorirajo subjektive napore s sodelovanjem in ga nagrajujejo za odklonitev sodelovanja. Zastavljajo mu vprašanja, na katera ni mogoče dati razumnega in značilnega odgovora. Subjekt v tem novem in nenavadnem okolju išče načine, kako lahko zopet ustvari smiselno resničnost (Kubark 1963, 76–77).

Regresija se lahko povzroči tudi z uporabo placebo tabletk. Subjektu dajo neškodljivo sladkorno tabletko in mu povejo, da je dobil serum resnice. Subjekt na ta način najde opravičilo za sodelovanje, kajti on verjame, da je zares omamljen in noben ga ne bo obsojal, ker je povedal celotno zgodbo (Kubark 1963, 77).

4.6.2 Prisilne metode zasliševanja

Namen prisilnega zasliševanja ni samo izkoriščanje subjektivih notranjih konfliktov, ampak tudi vplivanje na subjektov upor s superiorno zunanjo silo. Neprisilne metode bodo učinkovite samo v primeru, ko njihova izbira in raba temeljita na natančni psihološki ocenitvi subjekta. Prav nasprotno, enaka prisilna metoda je lahko učinkovita na popolnoma različnih subjektih. Namen vseh prisilnih metod zasliševanja je povzročitev regresije (Kubark 1963, 82–83). Subjekt v tem stanju pogosto postane otročji. Razvoj regresije pri subjektih sproži tudi subjektiven občutek krivde. Priročnik zasliševalcem predlaga okrepitev tega občutka. Ko stanje regresije napreduje in subjektova želja za popuščanjem začne presegati njegov upor, zasliševalec naj bi subjektu ponudil rešilno racionalizacijo. Enako kot izbira pravilne prisilne metode, tudi racionalizacija mora biti skrbno izbrana, tako da ustreza subjektovi osebnosti. V tem stanju večina subjektov naredi vse, kar zasliševalci hočejo – pove informacije, prizna ali se odpove predhodnim prepričanjem (Kubark 1963, 103).

Hinkle je ugotovil, da je posledica zunanjih pritiskov zadostne intenzitete izguba obrambnih mehanizmov. V tem stanju subjekt ne more rešiti zapletene situacije, obravnavati interpersonalno razmerje ali obvladovati ponavljajoča razočaranja. Relativno majhna motnja homeostatičnih funkcij, kot so utrujenost, bolečine, izguba spanca ali zaskrbljenost, lahko ima za posledico izgubo obrambnih mehanizmov. Večina ljudi, ki so izpostavljeni prisilnemu zasliševanju, bo odkrila nekaj informacij, ki jih v drugih okoliščinah ne bo odkrila (Hinkle v Kubark 1963, 83).

Nekatere izmed prisilnih metod zasliševanja upornih virov, ki so opisane v priročniku Kubark, so:

- *prijetje* – namen te metode je nenadno prijeti subjekta in s tem povzročiti skrajni mentalni nemir. Na ta način subjektu odvzamejo iniciativo in ga spravijo iz ravnotežja. Najbolj idealen čas ujetja naj bi bil v zgodnjih jutranjih urah, ker subjekt takrat sploh ne pričakuje, da bo aretiran, in je zaradi tega njegov mentalni in fizični upor najmanjši (Kubark 1963, 85);
- *pripor* – metoda temelji na človekovem občutku identitete, ki je odvisen od nepretrganosti njegovega okolja, navad, pojava, delovanja in odnosov z drugimi. Zadrževanje v priporu omogoča zasliševalcu, da odseka te vezi. V tem stanju je subjekt prepuščen samo lastnim notranjim pripomočkom. Navadno mu odvzamejo vsa njegova oblačila. Znana oblačila namreč ojačajo njegov občutek lastne identitete in s tem zmožnost za upor. Koristno je tudi subjektu dati obleko, ki mu je prevelika. Ker ne dobi pasa, subjekt ves čas mora pridrževati hlače, da mu ne padejo. Zelo pomembno je, da zasliševalci ves čas manipulirajo s subjektovim okoljem in da mu ne dopuščajo, da eno šablono nadomesti z drugo. Zato zasliševalci vedno spreminjajo njegovo prehrano, čas spanja in ostale osnovnosti ter tako subjekt postane zmeden. V njem se ustvarijo občutki straha in nemoči (Kubark 1963, 86–87);
- *prikrajšanje čutnih dražljajev* – subjektu so prikrajšani vid, zvok, vonj in dotik (Kubark 1963, 88). Navadni simptomi, ki jih ustvari takšno stanje, so praznoverje, močna ljubezen do vseh ostalih živih bitij, zaznavanje neživih predmetov kot živih, halucinacije in prividi (Lilly v Kubark 1963, 88). Ti

simptomi so posledica stanja, v katerem subjekt, odsekan od zunanjih dražljajev, obrača svojo zavest v lastno notranjost, in negativna občutja, ki se jih sploh ne zaveda, naveže na kakršno koli dogajanje v zunanjem svetu. S tem brezizrazno zunanjost naredi polno lastnih strahov, lastnosti in pozabljenih spominov ter občuti strah že pri najbolj nedolžnih dogodkih. Torej, ker je subjektov um prikrajšan za stik z zunanjim svetom, se mora on osredotočiti nase. Pogosto preišljeno zagotavljanje dražljajev med zasliševanjem doseže, da regresirani subjekt v zasliševalcu vidi očetovsko figuro. Priročnik tudi govori o poskusih, ki so jih naredili na Univerzi McGill, in podaja navodila, kako zgraditi primerne izolacijske komore. Poskusi so pokazali, da senzorna deprivacija ima bolj zaželene učinke na prilagojenih in normalnih osebah. Nevrotične in psihotične osebe pa niso kazale nobenih posledic ali so kazale znižanje zaskrbljenosti in halucinacij (Kubark 1963, 87–90);

- *grožnje in strah* – priročnik ugotavlja, da grožnja z nasiljem običajno oslabi ali uniči upor virov bolj kot samo nasilje. Subjekti so se bolj bali groženj, ki so napoved bolečine, kot pa neposrednega občutka bolečine (Kubark 1963, 90). Enako načelo se uporablja pri ostalih strahovih: „Dovolj časa vztrajen in močan strah od nečesa nedoločenega ali neznanega povzroča regresijo, uresničenje straha pa pogosto prinese občutek olajšanja“ (Kubark 1963, 90–91). Na splošno ima neposredna fizična krutost za posledico samo zamero, sovražnost in nadaljnje kljubovanje. Pomembno je izbrati najbolj učinkovito grožnjo. Smrtna grožnja tako sploh ni smiselna. Pri subjektih povzroči občutek skrajne obupanosti. Nekateri subjekti so mnenja, da bi njihova smrt pomenila tudi njihovo zmago nad zasliševalcem. Če subjekt razkrije, da je smrtna grožnja prevara, ne samo da ne bo imela nobenih pozitivnih učinkov, ampak bo tudi sam zasliševalec zgubil avtoriteto pred subjektom (Kubark 1963, 91–92);
- *izčrpanost* – med najbolj uporabljane metode, ki povzročijo fizično slabost, sodijo podaljšana uporaba sile, podaljšani napor, skrajne temperature ter prikrajšanje ali drastično zmanjšanje hrane ali spanca. Ta metoda temelji na domnevi, da zmanjšanje subjektovega fiziološkega upora zmanjša tudi njegove psihološke zmožnosti za odpor. Ne glede na to, priročnik opozarja, da bo grožnja z zmanjšanjem hrane sprožila veliko več zaskrbljenosti pri subjektu kot

podaljšana lakota, ki se pogosto konča z apatijo in morebitnimi halucinacijami (Kubark 1963, 92–93);

- *zvišana sugestibilnost in hipnoza* – veliko raziskovanj je pokazalo, da posameznikov ni mogoče hipnotizirati proti njegovi volji. Pravijo, da posameznik, ki je v stanju hipnoze, ne bo povedal informacij, ki jih pod vsako ceno hoče zadržati zase. Tudi ne bo naredil ničesar, kaj je nasprotno od moralnih in etičnih načel, ki jih ima v normalnem stanju. Kljub temu, da je hipnoza dolgo časa bila predmet znanstvenih raziskav, nobena od omenjenih teorij ni bila ustrezno preizkušena. Priročnik opozarja, da samo tisti zasliševalci, ki so dovolj izkušeni in strokovni na področju hipnoze, jo lahko uporabljajo v operativnih akcijah. Namreč, če zasliševalci niso dovolj izkušeni ali strokovni, lahko pri subjektu povzročijo nepreklicno psihološko škodo (Kubark 1963, 95–98);
- *narkoza* – enako kot je grožnja z bolečino bolj učinkovita kot prizadetje z bolečinami, tako je tudi subjektovo zmotno prepričanje, da so mu podtaknili mamila, bolj učinkovito, kot da bi zares bil omamljen. Kot sem že omenil, učinek placeba lahko deluje pomirujoče na subjektovo vest. Njegov osnovni vir upora proti priznanju je lahko ponos, patriotizem, osebna zvestoba do nadrejenih ali strah od maščevanja, ko se vrne v domovino. V takih okoliščinah lahko subjekt v lastni „omamljenosti“ najde sprejemljivo racionalizacijo za njegovo sodelovanje s sovražnikom. Številne študije pravijo, da ne obstaja droga, ki lahko prisili posameznika, da pove vse informacije, ki jih ima (Kubark 1963, 98–99). „Ne samo, da ukoreninjen zločinec lahko pod vplivom mamil laže, ampak tudi relativno normalni in prilagojeni posamezniki uspešno prikrijejo dejanske informacije“ (Kubark 1963, 99). Učinek večine mamil je najbolj odvisen od osebnosti subjektov. Osebe, ki so v normalnem stanju obremenjene z občutki sramu in krivde, se bodo verjetno v omamljenem stanju razbremenili, posebej če zasliševalec ojača te občutke. Enako kot placebo, tudi mamilo poskrbi kot odlična racionalizacija za subjekta, ki hoče priznati, ampak v normalnem stanju mu to preprečijo lastne vrednote ali zvestoba (Kubark 1963, 100);

- *razkrinkanje goljufov/simulantov* – to pa ni metoda zasliševanja, ampak je metoda, s pomočjo katere zasliševalci lahko razkrijejo tiste subjekte, ki se poskušajo izogniti zasliševanju s hlinjenjem fizične ali mentalne bolezni. Priročnik pravi, da večina posameznikov, ki hlinijo mentalno bolezen, ne poznajo bolezni dovolj dobro, da lahko prevarajo dobro informirane strokovnjake. Goljufi pogosto izkazujejo tiste simptome, ki so izredno redki in obstajajo le v subjektovi fantaziji. Na primer, subjekti pogosto hlinijo, da verjamejo, da so ena izmed močnih ali zgodovinskih osebnosti. Ta simptom je zelo nenavaden v resnični psihozi, vendar ga uporabljajo številni goljufi. Hlinjena psihoza pogosto vsebuje številne protislovne in nedosledne simptome, ki v resnici redko soobstajajo. Goljufi, ko prikazujejo simptome, pogosto stremijo skrajnostim, jih preveč poudarjajo, dramtizirajo, kričijo in na vsak način skušajo skreniti pozornost na svoje stanje. Še ena značilnost goljufov je, da se vedno poskušajo izogniti zasliševanju ali ga odložiti na pozneje (Kubark 1963, 101–102).

4.7 Dejavnosti službe CIA v medijih

V petdesetih letih, ameriški masovni mediji in CIA so bili zelo prepleteni. Uradniki obveščevalne agencije so medijem posredovali informacije v zameno za informacije, ki so jih imeli novinarji. CIA je zaposlila veliko poročevalcev zaradi hitrega pridobivanja informacij. CIA je celo imela izobraževalni novinarski tečaj za svoje agente (Keith 1999, 38).

Pranje možganov je od samega začetka v medijih imelo religiozno konotacijo. Kot sem že omenil, pojem je nastal na začetku petdesetih let in z njim so mediji hoteli razložiti, zakaj so ameriški vojni ujetniki v Koreji kar tako sprejeli vrednote komunistov. V ta čas je komunizem bil obravnavan kot neka vrsta religije in pranje možganov je služilo kot pojasnilo za spreobrnitev v nepravo, neameriško vero (Silk 1998, 95-96).

Ameriški mediji so o tem, kaj se je dogajalo njihovim vojnim ujetnikom v Koreji, poročali zelo senzacionalistično in so to izkoristili za stopnjevanje protikomunističnega

javnega mnenja v Ameriki. Dogodki v Koreji so postali racionalizacija za kemične in psihološke raziskave in iskanje novih metod zasliševanja (Weinstein 1990, 137).

Richardson piše, da je veliko medijev promoviralo uporabo izraza „pranje možganov“. Ko mediji niso vedeli, kako razložiti nekaj nenavadnega, pogosto so uporabljali termin psihološka manipulacija, kar vključuje tudi pranje možganov. Tudi ko so poročali o novih religijskih gibanjih in njihovih načinih rekrutiranja novih članov, mediji so poskušali prepričati občinstvo, da gre za psihološke metode, ki so zelo učinkovite v spreminjanju in kontroliranju ljudskega vedenja. Izraz „pranje možganov“ je postal razlaga za vsako vedenje, ki je takrat bilo nenavadno. Zgodbe so bile klasičen primer „dobrega proti zlu“. (Richardson 1993).

Dejavnosti na projektu MKULTRA so prišle v javnost šele dvajset let po njegovem zaključku. Tisti posamezniki, ki so se odločili, da bodo o tem, kar jim je naredila CIA, javno spregovorili, so bili na začetku vedno diskreditirani in so jih imeli za norce. Ameriški mediji so bili zelo vztrajni v ignoriranju in skrivanju pomembnih posameznosti o dejavnostih na področju nadzora uma (Kako je CIA stvarala superšpijune 2007).

Ko so dokazi o sodelovanju Ewena Camerona in obveščevalne službe CIA prišli v javnost, novinarji so sprejeli različico dogodkov, kakršno je navajala CIA. V medijih so poročali, da je CIA izvajala raziskave o tehnikah pranja možganov, da bi zavarovali ameriške vojake, ki bi se znašli v ujetništvu. Napisi v medijih so bili zelo senzacionalistični in so se osredotočali predvsem na to, da je vlada financirala doživljanje pod vplivom mamil. Največji del škandala je bil v tem, da sta Cameron in CIA brezbrizno uničila življenje ljudi s svojimi poskusi brez pravega razloga. Njihove raziskave so bile neuporabne. Kleinova pravi, da je CIA to razlago podpirala, saj ji je bilo ljubše, da so se mediji norčevali iz spodrseljajev njenih raziskav, kakor pa da so poročali o njenem financiranju mučilnega laboratorija na ugledni univerzi. Ko so v osemdesetih letih mediji razkrili projekt MKULTRA, v tisku so poskuse vedno opisovali kot „nadziranje uma“ ali „pranje možganov“, skoraj nikoli pa niso uporabili besede „mučenje“ (Klein 2009, 43).

McCoy piše, da je CIA podpirala medijske napise, ki so govorili o tem, da je glavni cilj projekta MKULTRA in ostalih stranskih projektov ustvarjanje „mančurijskega kandidata“, subjekta, ki naj bi mu izprali možgane in ga spremenili v profesionalnega morilca. S tem se je medijska pozornost osredotočala prav na takšne nesmiselne projekte, kar je spodbujala tudi sama CIA, zato da javnost ne odkrije glavne cilje raziskav, v katerih so razvijali učinkovite metode mučenja in zasliševanja (McCoy 2006, 8-30).

New York Times je leta 1997 poročal, da CIA ima v posesti več kot 50 radijskih postaj, revij in časopisov (Keith 1999, 39).

Tudi danes, 50 let po zaključku projekta, časopisi in internetne strani trpijo hudo cenzuro in represijo, ko hočejo poročati o dejavnostih službe CIA na področju kontrole uma (Kako je CIA stvarala superšpijune 2007).

5 STOCKHOLMSKI SINDROM

5.1 Nastanek besedne zveze *stockholmski sindrom*

Besedno zvezo stockholmski sindrom si je leta 1973 izmislil švedski kriminolog in psihiater Nils Bejerot. Dogodek, na podlagi katerega je ta pojav nastal, se je zgodil avgusta leta 1973. Takrat se je, takoj po izhodu iz zapora, dvaintridesetletni Jan Erik Olsson odločil oropati banko Kreditbanken v Norrmalmstorgu v središču Stockholma. Njegov pobeg iz banke je preprečila hitra policijska akcija. Olsson je ustrelil enega policista in pograbil štiri zaposlene v banki, tri ženske in enega moškega ter se skupaj z njimi zabarikadiral v podzemni trezor. Žrtve je priklenil k bančnim sefom in je njihova telesa oblepil z dinamitom. Imel je celo vrsto pogojev: tri milijone švedskih kron, orožje, neprebojna jopiča, čeladi in hiter avto. Zahteval je tudi, naj v banko pripeljejo njegovega prijatelja, šestindvajsetletnega Clarka Olofssona, ki je v tem času služil zaporno kazen zaradi umora. Švedska vlada je Olofssona pripeljala v banko, vendar je nekatere pogoje zavrnila. Niso dopuščali Olssonu in Olofssonu, da v pobegu v tujino odpeljeta tudi dva izmed talcev. Med telefonskim pogovorom s švedskim ministrskim predsednikom Olafom Palmejem je Olsson davil eno od talk, Kristin Enmark, in grozil, da bo ubil talce, če ne izpolnijo njegovih pogojev. Vendar vlada spet ni popustila. Naslednji dan je Palmeja poklicala Enmarkova in je od njega zahtevala, naj ugrabiteljema izpolni pogoje in s tem tudi talcem dovoli, da končno odidejo na prostost. Tudi njene želje Palme ni izpolnil. V naslednjih dveh dneh je policija izključila elektriko v banki in trezor napolnila s solzivci, po čem se je Olsson predal (Pečovnik 2009).

Olsson je dobil deset let ječe. Njegov prijatelj Clark Oloffson je bil osvobojen obtožb, ker naj bi pomagal talcem in jih obdržal pri življenju tako, da je miril Olssona. Tisto, kar je presenetilo policijo in strokovnjake, so bile reakcije talcev po rešitvi iz ujetništva. Kristin Enmark in še ena talka sta izjavili, da nikoli nista imeli občutka, da bi fanta lahko ogrozila njuni življenji. Pokazali sta veliko naklonjenost do svojih ugrabiteljev. Sprva so strokovnjaki predpostavili, da so se talci še vedno bali za svoja življenja. To se je izkazalo kot napačna predpostavka, saj so talci Olssona in Olofssona iskreno

zagovarjali, policija pa je sumila, da je ena ugrabljenka imela soglasne spolne odnose s svojim ugrabiteljem. Eden od talcev je ustanovil fond, v katerega se je stekal denar za obrambo obeh ugrabiteljev. Oloffson je v naslednjih letih celo postal družinski prijatelj s Kristin Enmark (Pečovnik 2009).

Nils Bejerot je v pogajanjih z ugrabitelji imel vlogo policijskega svetovalca, po razrešitvi pa se je pogovarjal z žrtvami. Ugotovil je, da so žrtve razvile izjemno simpatijo do ugrabiteljev in da pravzaprav niso hotele biti rešene. Namreč, bolj kot nasilnega vedenja ugrabiteljev so se bale policijskega posredovanja, s katerim naj bi jih rešili. Pojav je poimenoval stockholmski sindrom. Ta besedna zveza je, po večkratnem omenjanju v medijih, zaživela v javnosti in je postala termin, ki pomeni identifikacijo žrtve z ugrabiteljem (Pečovnik 2009).

5.2 Značilnosti stockholmskega sindroma

Različna mnenja so o najbolj pomembnih značilnostih, ki pripeljejo do razvoja stockholmskega sindroma. Čustvena vez med talcem in njegovim ugrabiteljem, značilna za stockholmski sindrom, ni posledica zavestne odločitve ali racionalne izbire.

Čustvena vez je lahko obojestranska, ko se talec in ugrabitelj navežeta eden na drugega, ali enostranska, ko se talec naveže na ugrabitelja ali obratno. Redki pojav, ko se ugrabitelji enostransko navežejo na talce, se imenuje sindrom Lima.¹⁰

Stockholmski sindrom je na nek način psihološki odziv na situacijo, v kateri je njegovo življenje odvisno od drugih, v tem primeru dominantnih oseb. Je paradoksalni psihološki fenomen. Žrtvino pozitivno navezovanje na ugrabitelje se, glede na celotno situacijo, zdi popolnoma nesmiselno. Zaradi dejstva, da jo pusti pri življenju, ima žrtev ugrabitelja za osebo, ki ji poklanja življenje. Posamezniki, vpleteni v situacije, ki pripeljejo do stockholmskega sindroma, kažejo najmanj eno od naslednjih treh značilnosti:

¹⁰ Sindrom, nasproten od stockholmskega, je ime dobil po zavzetju japonske ambasade v perujski Limi leta 1996. Kriza je trajala več kot štiri mesece. Ugrabitelji so v tem času zaradi simpatij izpustili vse talce, med katerim je bil tudi prihodnji predsednik Peruja (Kato in drugi 2006, 148–149).

- talci razvijejo pozitivna čustva do ugrabiteljev;
- žrtve kažejo strah, nezaupanje in jezo do avtoritet;
- ugrabitelji začnejo kazati pozitivna čustva do talcev v trenutku, ko jih spoznajo kot človeška bitja (De Fabrique in drugi 2007).

Policijski posredniki v kriznih situacijah skušajo spodbuditi prvi dve značilnosti, kar pogosto posledično pripelje do razvoja tretje značilnosti, ki ohrani življenje žrtve (De Fabrique in drugi 2007).

James T. Turner, ameriški psihiater na Univerzi v Tennesseeju, omenja sedem faktorjev, ki so odločilni za razvoj stockholmskega sindroma:

- srečanje z ugrabiteljem iz oči v oči* – čim bolj pogosto se ugrabitelj z žrtvo sreča iz oči v oči, tem večja je možnost, da se pri žrtvah razvije stockholmski sindrom. Da jih ne bi dojemali kot človeška bitja, ugrabitelji žrtve pogosto pokrijejo s kapuco, jim zavežejo usta in se sploh ne pogovarjajo z njimi;
- tempiranje nasilja* – Turner opozarja na pomembno povezanost uporabe nasilja z razvojem stockholmskega sindroma. Pravi, da če ugrabitelji uporabljajo nenapovedano nasilje, je možnost razvoja stockholmskega sindroma zmanjšana. Z ujetnikove strani izzvano nasilje ali nasilje, ki se dogaja v času zavzemanja položaja, je v žrtvinih očeh pogosto upravičeno;
- žrtev mora govoriti isti jezik kot ugrabitelj* – jezik je lahko glavna ovira za nastanek stockholmskega sindroma. V primeru, ko ne govorita istega jezika, sta ugrabitelj in žrtev odtujena in ne pride do procesa počlovečenja. Kot dokaz Turner navaja primer iz leta 1977, ko so pripadniki Japonske Rdeče Armije ugrabili letalo v Indiji. Takrat so stockholmski sindrom razvili le tisti talci, ki so govorili isti jezik kot ugrabitelji;
- poznavanje stockholmskega sindroma kot psihološkega fenomena* – ugrabitelji pogosto spodbujajo nastanek stockholmskega sindroma pri žrtvah tako, da

spoštljivo ravnaajo z njimi. Žrtve so v tem primeru prepričane, da ugrabitelji zagotavljajo njihovo varnost;

- e) *trdnost vrednostnega sistema* – zgodi se, da se žrtve s šibkim vrednostnim sistemom po določenem času ujetništva začnejo identificirati z ugrabiteljem. Lahko se zgodi tudi nasprotno. Žrtve z močno osebnostjo, s trdnim zaupanjem vase in z razumevanjem temeljev psihologije lahko v stražarjih sprožijo proces identifikacije z njimi. V korist žrtve gre tudi dejstvo, da so stražarji pogosto le privrženci, ki se zaradi slabega vrednostnega sistema identificirajo z močnimi vodjami;
- f) *morebitni obstoj rasnih, etničnih, verskih ali ideoloških predsodkov pri žrtvah* – žrtev, ki ima vsaj enega izmed navedenih predsodkov, zavrne ugrabitelja zgolj zaradi pripadnosti skupini, do katere ima žrtev negativne predsodke;
- g) *čas ujetništva* – najpomembnejši faktor za razvoj stockholmskega sindroma po Turnerju, ki pravi, da čim več časa žrtev in ugrabitelj preživita skupaj, bolj verjetno je, da se bo med njima oblikovala neka pozitivna vez (Turner 1985, 707–710).

De Fabrique in drugi pravijo, da raziskave kažejo na razvoj stockholmskega sindroma v naslednjih okoliščinah: ugrabitelj ne zlorablja žrtve, dolgi čas ujetništva, nepretrgan stik med ugrabiteljem in žrtvijo ter visoka čustvena raven. Nekatere raziskave kažejo, da je za razvoj sindroma bolj kot čas ujetništva pomembna intenziteta razmerja med ugrabiteljem in žrtvijo ter pomanjkanje zlorabljanja žrtve. V okoliščinah, v katerih sta življenji obeh akterjev ogroženi, se pogosto razvije močna čustvena vez (De Fabrique in drugi 2007).

Razvoj stockholmskega sindroma poteka v naslednjih fazah:

- a) žrtev ne more uiti ugrabitelju in njeno življenje postane odvisno od njega. Ugrabitelj je zadolžen za izpolnjevanje osnovnih življenjskih potreb žrtve in ima popolno kontrolo nad njenim življenjem;

- b) žrtev je osamljena in ločena od drugih ljudi. Njena edina povezava z zunanjim svetom postane ugrabitelj. Na ta način žrtev sploh ne ve, ali so drugi seznanjeni z njeno ugrabitvijo in kakšne so njihove reakcije. Sploh ne ve, kaj se dogaja v zunanjem svetu;
- c) ugrabitelj grozi žrtvi z umorom in jo prepriča, da je sposoben umora. Žrtev oceni, da je v primerjavi s smrtjo manj nevarna izbira uskladitev z ugrabiteljem, potrpitev ujetništva in podrejanje njegovim željam;
- d) po nekem času začne žrtev pri ugrabitelju opazovati znake prijaznosti. Prijaznost, ki jo včasih kaže ugrabitelj, je osnova za razvoj stockholmskega sindroma. Če ugrabitelj ne izkaže prijaznosti v nobeni obliki, se sindrom ne bo razvil. Kakorkoli, žrtve pogosto pomanjkanje zlorabljanja narobe razumejo kot izkazovanje prijaznosti ali znak naklonjenosti. To posledično pripelje do razvoja pozitivnih čustev in hvaležnosti do ugrabitelja. Če je ugrabitelj ves čas hudoben in nasilen, bo žrtev odgovorila s sovraštvom. Ampak, če je ugrabitelj včasih prijazen, bo žrtev potlačila sovraštvo, ki ga občuti do ugrabitelja, in se bo osredotočila na njegovo „dobro plat“, da bi se zaščitila (De Fabrique in drugi 2007).

Eden izmed vodilnih ameriških psihiatrov na področju posttravmatičnega sindroma Frank Ochberg piše, da se žrtve po začetnem šoku in ustrahovanju zaradi nenadnega zajetja počutijo infantilizirano. Primerja žrtve stockholmskega sindroma z dojenčki, ki ne morejo preživeti brez starševske skrbi in hranjenja in ki po izpolnitvi osnovnih potreb kažejo enako hvaležnost kot žrtve ugrabitev. Namreč, tudi ujetniki brez dovoljenja ugrabitelja ne morejo jesti, piti, premikati se ali iti na stranišče. Ko jim naposled dovolijo, da lahko jejo, govorijo in se premikajo, jim v bistvu dovolijo, da živijo. Za to darilo postanejo žrtve enako kot dojenčki prav primitivno in bazično hvaležne. Ta hvaležnost v bistvu pogosto pomeni olajšanje po neugodju in trpljenju. Nasprotno od tega, večina žrtev zanika ali potlači dejstvo, da je prav ugrabitelj vzrok njihovemu trpljenju (Ochberg 2005).

Žrtve lahko racionalno spoznajo situacijo šele nekaj časa (odvisno od časa ujetništva; včasih čez nekaj let) po osvoboditvi, ko oslabi občutek povezanosti z ugrabiteljem.

Takrat razložijo, pravi Ochberg, da se niso poskušali navezati na ugrabitelja. V začetku so se skušali braniti občutku naklonjenosti do ugrabitelja, ki se je v njim počasi razvijal, ampak s časom so jim postali vse bolj privrženi. Stopnja privrženosti je bila odvisna od stopnje prijaznosti, ki so jo izkazovali ugrabitelji. Lahko se tudi zgodi, da žrtve v osebah ugrabiteljev vidijo očetovsko podobo. Skratka, zelo pogosto se zgodi, da se normalna odrasla oseba v situaciji, ki vključuje teror, izolacijo, infantilizacijo, zanikanja, hvaležnost in zvestobo, ironično naveže na ugrabitelja (Ochberg 2005).

5.3 Primer Patricie Hearst

Patricia Hearst je vnukinja Williama Randolpha Hearsta, lastnika največje časopisne verige v Ameriki. Njena ugrabitev je eden najbolj znanih primerov stockholmskega sindroma. 4. februarja 1974 so jo iz stanovanja v študentskem naselju v Kaliforniji, v katerem je živela z zaročencem, ugrabili pripadniki levičarske revolucionarne skupine „Simboneška osvobodilna armada“.¹¹ Takrat devetnajstletno Patricio so odpeljali v stanovanje v San Franciscu. Naslednja dva meseca je bila zaprta v omari, ves čas je imela zvezane oči in je bila pod popolnim nadzorom. Bila je popolnoma odvisna od ugrabiteljev, tudi na stranišče ni smela sama. V tem času so jo spolno in psihično zlorabljali. Ugrabili so jo, ker naj bi njena družina izkoriščala revne, kar je bilo v nasprotju z vrednotami SLA, ki so si prizadevali boj za pravice revnih kot edino pravo življenjsko usmeritev (Pečovnik 2009).

Dva meseca kasneje, 15. aprila, je Hearstovo ujela kamera, ko je z odkritim obrazom, oborožena z avtomatsko puško, skupaj z njenimi ugrabitelji sodelovala v ropu banke v San Franciscu. Odnegli so deset tisoč dolarjev, ranili dva človeka in pobegnili. Naslednji dan se je Patty Hearst pojavila na plakatih, na katerih je pozirala s puško pred zastavo SLA. Kmalu pa je pod novim imenom Tanya v medijih razložila, da je sprejela vrednote revolucionarjev, ki so jo ugrabili. Je kar obsodila meščanske vrednote svojih staršev, ki jih je imenovala prasce (Pečovnik 2009).

¹¹ Simbionese Liberation Army. V nadaljevanju bom uporabljal kratico SLA.

Javno mnenje je bilo razdeljeno. Eni so trdili, da je Hearstova samovoljno sodelovala v bančnem ropu, drugi pa, da je sodelovala proti svoji volji, ker naj bi ji ugrabitelji oprali možgane. Patty Hearst je v sporočilu za javnost jasno zanikala, da so ji oprali možgane. Pravila je, da je v ropu sodelovala samovoljno in da v nobenem trenutku nobeden od njenih tovarišev ni svoje puške namerno usmeril vanjo. Trdila je, da je vojakinja ljudske armade. Ni kazala nobenih namenov, da bi se vrnila domov. Za to je, namreč, imela priložnost 17. maja istega leta, ko je petsto policistov napadlo skrivališče upornikov SLA v Los Angelesu. Potem, ko so policisti upornike prosili, naj se predajo, so v vsesplošnem streljanju ubili šest članov SLA, vendar Hearstove niso našli. Pobegnila je v San Francisco, skupaj s preživeli somišljeniki (Pečovnik 2009).

Agenti FBI so jo končno ujeli septembra leta 1975 v neki hiši v Los Angelesu. Ves ta čas sploh ni vzpostavila stikov s svojimi starši. Vendar je, po vrnitvi v domače okolje, trdila, da je pridružitve skupini SLA bila del strategije preživetja, ker naj bi druga možnost bila smrt. Za razliko od žrtev bančnega roba v Stockholmu pa se je, po vrnitvi v varno okolje, od svojih ugrabiteljev distancirala in vztrajala, da je z njimi sodelovala izključno zaradi samozaščite (Pečovnik 2009).

Najbolj pomembno vprašanje na sojenju je bilo, ali se je Patty Hearst v letu in pol dni, ki jih je preživela s pripadniki SLA, ravnala prostovoljno, ali je bila pod prisilo. Na sojenju je Hearstova trdila, da so ji izprali možgane. Njena obramba je zagovarjala ta koncept in so trdili, da je Hearst žrtev stockholmskega sindroma in da nikoli ni prostovoljno sodelovala v akcijah SLA. Vladni psihiater Joel Fort je na sojenju razložil, da je Hearstova bila obetaven kandidat za radikalizem že prej njene ugrabitve. Opisal jo je kot nemoralno osebo, ki nikoli ni upoštevala družbenih norm. Omenil je njeno uporabo mamila LSD in dejstvo, da je lagala šolskim nunam, da ima njena mama raka, kako bi se izvlekla z izpita. Menil je, da je Patty Hearst oseba, ki lebdi v moralnem veselju in se prikloni prvi slučajni ideologiji, ki jo zadene. Po njegovem mnenju je Hearst s skupino sodelovala prostovoljno in njeno sodelovanje je bilo neka oblika sovraštva proti sami sebi. Porotniki niso upoštevali teorije o pranju možganov kot resnično in so izrekli, da je kriva. Leta 1976 so jo obsodili na petindvajset let zaporu. Dobila je še dodatnih deset let zaradi uporabe strelnega orožja. Po dvaindvajsetih mesecih v zaporu so jo izpustili in se je vrnila domov. Njena obsodba je bila

pravomočna vse do leta 2001, ko jo je krivde opral ameriški predsednik Bill Clinton (Linder 2007; Revija Radar 2009).

Ne glede na trditve Patty Hearst, da je njeno sodelovanje s SLA bilo način preživetja in da so ji skušali izprati možgane, Ochberg v skladu s svojo teorijo meni, da je v njenem primeru šlo za globoko hvaležnost do ugrabiteljev. Za tisto hvaležnost, ki jo je primerjal s hvaležnostjo dojenčkov po izpolnitvi njihovih osnovnih potreb. Če sta ugrabitelj in žrtev nasprotnega spola in skladnih let, se lahko zgodi, da se iz medsebojnih pozitivnih čustev rodi romantično razmerje med njima. Ochberg trdi, da se je prav to zgodilo v primeru Patricie Hearst, ki se je zaljubila v enega izmed pripadnikov SLA, imenovanega Cujo (Ochberg 2005).

Zimbardo primerja primer Hearstove z znanim Stanfordskim poskusom iz leta 1971, ki ga je sam vodil. V poskusu so študenti prostovoljno igrali vloge zapornikov in stražarjev v zaporu, zgrajenem v hodnikih Stanfordskega oddelka za psihologijo. Čez nekaj dni so tisti, ki so igrali vloge stražarjev, postali zelo sadistični do tistih, ki so igrali vloge zapornikov. Večina jetnikov je začela kazati znake skrajnega čustvenega zloma. Poskus so morali zaključiti čez šest dni. Tiste jetnike, ki so se razmeram boljše prilagodili, Zimbardo primerja s Patty Hearst. Ona je, enako kot bolj prilagojeni jetniki, avtomatično sledila ukazom in dopuščala ugrabiteljem, da jo ponižajo in razčlovečijo. Če bi se upirala, verjetno ne bi preživela situacije in bi doživela čustveni zlom (Zimbardo v Graebner 2008, 123–124).

Andersen in Zimbardo pravita, da je tudi močen občutek krivde lahko gonilna sila v osebni spremembi. Trdita, da je zelo možen vzrok psihološke spreobrnitve v primeru ugrabitve Patty Hearst občutek krivde, ki ji ga povzročijo pripadniki SLA zaradi privilegiranega družbenega položaja njene družine, neenakosti med premožnimi in revnimi ter njenega neprizadevanja za potlačeno ljudstvo (Andersen in Zimbardo 1984). „S sprejetjem njihovega pogleda na resničnost so se vsi njeni notranji konflikti sčasoma razrešili“ (Andersen in Zimbardo 1984).

Taylorjeva pravi, da primer Patty Hearst ponazoruje štiri pomembne vidike pranja možganov. Ti vidiki so:

- *intencionalna narava* - pranje možganov je premišljeno/namerno dejanje. Eno od bistev pranja možganov je namerno vedenje mučitelja. On ni nujno zlonameren. Lahko verjame, da bo žrtev imela koristi od postopka, ampak njegovo dejanje je namerno in izpeljano z namenom, da se subjekt spremeni;
- *kognitivna diferenca*, ki je nastala v žrtvinih prepričanjih pred in po postopku domnevnega pranja možganov. Da bi kognitivna diferenca obstajala je pomembno, da so nova prepričanja v primerjavi s starimi precej nenavadna;
- *časovni razpon*, v katerem je prišlo do spremembe prepričanja. Ločiti moramo med spremembo osebnosti in prepričanjem, ki je posledica odraščanja in dozorevanja, in enako spremembo, ki je posledica izpostavljenosti postopku, ki vsebuje neko obliko pranja možganov. Taylorjeva pravi, da čim krajši je čas med prehodom iz starih v nova prepričanja, večja je možnost, da je oseba bila izpostavljena neki obliki pranja možganov;
- *uporaba termina „pranje možganov“ kot koncepta „zadnjega pribežališča“* - v primeru dogodka, ki je nenavaden, in za katerega nimamo nobenega drugega pojasnila, pogosto uporabljamo pranje možganov kot edino smiselno razlago, kot koncept „zadnjega pribežališča“ (Taylor 2004, 10–11).

Patty Hearst je po le sedemdesetih dneh ujetništva pri pripadnikih Simbioneške osvobodilne armade prostovoljno sodelovala v ropu banke v San Franciscu. Sedemdeset dni je precej kratek čas za tako korenito spremembo. Mesec dni kasneje se je imela priložnost predati policiji v Los Angelesu, vendar je z drugimi pripadniki skupine pobegnila v San Francisco. Razlika med razkošno vzgojo, ki jo je imela Hearst, in ideali, ki so jih imeli pripadniki Simbioneške osvobodilne armade, je več kot očitna. Torej obstajala je tudi kognitivna diferenca med njenimi prepričanji pred in po ugrabitvi. Na sojenju Hearstovi so uporabili koncept „zadnjega pribežališča“. Trditev, da je bila izpostavljena neki obliki pranja možganov, je bila takrat edina smiselna razlaga za njeno spremembo iz potomca vzorne kapitalistične dinastije v domnevno prostovoljno udeleženko radikalne in nasilne levičarske skupine (Taylor 2008).

6 ZAKLJUČEK

Čeprav se je izraz „pranje možganov“ uveljavil šele v petdesetih letih dvajsetega stoletja, mučenje kakršnekoli vrste in poskusi vplivanja na vedenje posameznikov seveda niso iznajdba službe CIA ali kitajskih komunistov. Že v srednjem veku so uporabljali podobne, ampak bolj primitivne metode na tistih, za katere so verjeli, da so obsedeni. V teh primerih so kot poskus nadzora človeškega razmišljanja uporabljali metodo izganjanja satana.

V petnajstem stoletju je papež Inocenc VIII. izdal bulo, s katero je zapovedal iskanje, mučenje in ubijanje vseh, ki so bili osumljeni čarovništva. V istem stoletju je bila napisana prva izdaja priročnika „The Malleus Maleficarum“, po katerem so mučili in umorili več sto tisoč žrtev. Avtorji obtoženim niso dajali dejansko nikakršne možnosti, da bi bili oproščeni. Žrtve so mučili na način, da bi jih slekli in s pomočjo mučenja skušali prepričati, naj prostovoljno priznajo „resnico“. Če niso priznali, so jih pričvrstili na kako mučilno napravo in ga navajali v upanje, da v primeru priznanja ne bo usmrčen. Ne glede na to, ali so priznali ali ne, vsakogar so usmrtili (Mladina 2001).

Ko se je na začetku devetnajstega stoletja rodila psihiatrija, so metode mučenja ostale enako agresivne in nasilne. Žrtve so z verigo zvezali za steno ali za stol, s potapljanjem, strujo ali hrupom so jim prirejali šok terapijo. Služba CIA je torej modernizirala nekatere stare metode, s katerimi so poskušali vplivati na vedenje posameznikov in je iznašla psihološko mučenje. Njeni raziskovalci so v petdesetih letih bili deset let pred svetovno literaturo. McCoy pravi, da je najdba psihološkega mučenja pomenila prvo resnično revolucijo na tem področju še od sedemnajstega stoletja (McCoy 2004).

Seveda tudi danes lahko zasledimo uporabo številnih metod pranja možganov in nehumanih metod zasliševanja oziroma mučenja, katerih namen je pridobivanje informacij, izsiljevanje priznanj ali ustrahovanje. Tako je CIA priznala uporabo okrutne metode mučenja, imenovane „polivanje“.¹² V tej metodi zapornika privežejo, ga imobilizirajo, čez obraz mu dajo krpo ali brisačo in ga potem polivajo po obrazu. Tako izzovejo dušenje in vdihavanje vode ter ustvarijo občutek utapljanja. Pri subjektih se

¹² Waterboarding.

skoraj takoj pojavi efekt davljenja. Posledice *polivanja* so hude poškodbe telesa zaradi borbe za imobilizacijo, poškodbe pljuč, možganov (zaradi pomanjkanja kisika) in celo smrt (BBC 2008).

Ne glede na vse raziskovalne uspehe CIA ni dosegla v petdesetih in šestdesetih letih večjih operativnih uspehov na področju spreminjanja človekove osebnosti. Kleinova pravi, da so njihovi testi bili „podobnejši smrtnonosnim potegavščinam kakor pa resnemu raziskovanju ...“ (Klein 2009, 39).

Tudi Cameronu ni uspelo ugotoviti, kako lahko spremeni posameznikovo osebnost, stališča in vrednote. Ne glede na vse poskuse in na popolno regresijo svojih pacientov niso oni nikoli usvojili ali sprejeli neskončnih ponavljajočih sporočil s trakov. Kasnejša raziskava je pokazala, da je 75 odstotkov Cameronovih nekdanjih pacientov po terapiji slabše, kakor jim je bilo, preden so jih sprejeli. Predpostavka, da je pred začetkom zdravljenja treba izbrisati vse, kar je obstajalo prej, je bila očitno napačna. Ne glede na to, da jih je ves čas obdeloval s šoki, mamili in zmedo, nikoli ni dosegel popolne odprave starih navad, vzorcev in spominov pacientov, s čimer naj bi jih lahko spremenil. Njihov um je po terapiji bil v takšni zmedi, da so postajali vedno bolj sesuti in niso bili uporabni za nobene sugestije ter jih ni mogel narediti na novo (Klein 2009, 52).

Strinjam se s Kovačevo, ki pravi, da nekateri elementi, ki spadajo med osnovne sestavine postopkov pranja možganov, če so uporabljeni v omejenih količinah, lahko odpravijo določene nezaželene in zdravju škodljive vedenjske oblike, ki jih zasledimo v vsakdanjih življenjskih situacijah. Na primer, omejene količine socialnega pritiska so uporabne pri zdravljenju narkomanov, alkoholikov in drugih bolnikov, ki kažejo določena vedenjska odklanjanja. Ker takšne postopke izvajajo z namenom odpravljanja nekaterih izmed težav, ki jih ima posameznik, jih ne moremo označiti kot pranje možganov. Ta pa je izredno brutalen postopek, ki ga ne izvajajo z namenom pomaganja posamezniku, ampak poskušajo zaradi uresničitve lastnih ciljev odpraviti njegova stališča, prepričanja, vrednote in delovanja, zavedajoč se, da s postopkom povzročajo mentalno in fizično škodo pri subjektih. Pogosto se tisti, ki so izpostavljeni postopku pranja možganov, popolnoma psihofizično zlomijo in njihova regeneracija sploh ni več možna (Kovačev 1994, 164).

Vse raziskave službe CIA na področju pranja možganov in mučenja so bile izpeljane brez nobenih moralnih in etičnih omejitev. Eksperimentirali so tudi na otrocih, hoteli so od posameznikov narediti dvojne osebnosti, ki bi potem imeli vloge kurirjev, vohunov ali morilcev. Zaradi uničenja večine dokumentov, ki so govorili o dejavnostih na skrivnih projektih, se nikoli ne bo razkrilo, v kolikšni meri so se zares dogajala nezakonita testiranja.

7 LITERATURA

- Alkalaj, Mišo. 2001. Najpogostejše trditve katoliških apologov. *Mladina* (16). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/tehdnik/200116/clanek/in4/> (3. maj 2010).
- Andersen, Susan M. in Philip G. Zimbardo. 1984. *On resisting social influence*. Dostopno prek: http://www.icsahome.com/infoserv_articles/andersen_susan_onresistingsocialinfluence_abs.htm (3. maj 2010).
- Anthony, Dick in Thomas Robbins. 2004. Pseudoscience versus minority religions: an evaluation of the brainwashing theories of Jean-Marie Abgrall. V **Regulating religion: case studies from around the globe (critical issues in social justice)**, ur. James T. Richardson, 127–150. New York: Springer. Dostopno prek: Google Books.
- BBC News. 2008. *CIA admits waterboarding inmates*. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7229169.stm> (3. maj 2010).
- Bowart, Walter. 1978. *Operation mind control*. London: Fontana/Collins.
- Brown, James Alexander Campbell. 1972. *Techniques of persuasion: from propaganda to brainwashing*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Cameron, D. Ewen in S. K. Pande. 1958. Treatment of the chronic paranoid schizophrenic patient. *Canadian Medical Association Journal* 78 (2): 92–96. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1829543/pdf/canmedaj00773-0009.pdf> (3. maj 2010).
- Cameron, D. Ewen, Leonard Levy, Thomas Ban in Leonard Rubenstein. 1960. *Sensory Deprivation: effects upon the functioning human in space systems*. Dostopno prek: <http://www.naomiklein.org/files/resources/pdfs/sensory.pdf> (3. maj 2010).

- Cameron, D. Ewen, John G. Lorenz in K. A. Handcock. 1962. The depatterning treatment of schizophrenia. *Comprehensive psychiatry* 3 (2): 65–76. Dostopno prek: <http://www.naomiklein.org/files/resources/pdfs/depatterning.pdf> (3. maj 2010).
- Chaitkin, Anton. 2002. *British psychiatry: from eugenics to assassination*. Dostopno prek: <http://www.hartford-hwp.com/archives/27a/247.html> (3. maj 2010).
- Collins, Anne. 1988. *In the sleep room: the story of the CIA brainwashing experiments in Canada*. Toronto: Lester & Orpen Dennys.
- De Fabrique, Nathalie, Stephen J. Romano, Gregory M. Vecchi in Vincent B. Van Hasselt. 2007. *Understanding stockholm syndrome*. Dostopno prek: <http://www.fbi.gov/publications/leb/2007/july2007/july2007leb.htm#page10> (3. maj 2010).
- Graebner, William. 2008. **Patty's got a gun: Patricia Hearst in 1970s America**. Chicago: The University of Chicago Press. Dostopno prek: Google Books.
- Grujičić, Petra. 2007. Droge, umori in laži. *Revija Radar* (341). Dostopno prek: <http://www.revija-radar.com/Arhiv-revije-Radar/Radar-341/DROGE-UMORI-IN-LA-I.html> (3. maj 2010).
- *Kako je CIA stvarala superspijune*. 2007. Dostopno prek: <http://dalje.com/hr-svijet/kako-je-cia-stvarala-superspijune/61426> (14. maj 2010).
- Kato, Nobumasa, Mitsuhiro Kawata in Roger K. Pitman. 2006. **PTSD: brain mechanisms and clinical implications**. Tokyo: Springer-Verlag. Dostopno prek: Google Books.
- Keith, Jim. 1999. **Mass control: engineering human consciousness**. Kempton: Adventures Unlimited Press. Dostopno prek: Google Books.

- Klein, Naomi. 2009. *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kovačev, Asja Nina. 1994. Prisilno spreminjanje psihičnih vsebin. *Teorija in praksa* 31 (1–2): 158–165.
- *KUBARK counterintelligence interrogation*. 1963. Dostopno prek: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB27/01-01.htm> (3. maj 2010).
- Lifton, Robert Jay. 1989. *Thought reform and the psychology of totalism*. Dostopno prek: <http://www.rickross.com/reference/brainwashing/brainwashing19.html> (3. maj 2010).
- Linder, Douglas. 2007. *Patty Hearst trial (1976)*. Dostopno prek: <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/hearst/heardolaccount.html> (3. maj 2010).
- Marchetti, Victor in John Marks. 1976. *CIA in kult obveščevalne dejavnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Marks, John. 1979. *The Search for the „Manchurian Candidate“*. New York: Times Books.
- McCoy, Alfred W. 2004. *Cruel science: the long shadow of CIA torture research*. Dostopno prek: <http://counterpunch.org/mccoy05292004.html> (3. maj 2010).
- McCoy, Alfred. 2006. *A question of torture: CIA Interrogation from the Cold War to the War on Terror*. New York: Metropolitan Books.
- Melton, John Gordon. 2001. Pranje možganov in sekte: vzpon in padec neke teorije. *Teorija in praksa* 38 (6): 1017–1036.

- Ochberg, Frank M. 2005. Understanding the victims of spousal abuse. *Body mind spirit magazine* (21). Dostopno prek: http://www.saskworld.com/bodymindspirit/edition21/08_article_ochberg-2.htm (3. maj 2010).
- Pečovnik, Anja. 2009. Moj mučitelj, moj rešitelj. *Revija Radar* (373). Dostopno prek: <http://www.revija-radar.com/Arhiv-revije-Radar/Radar-373/MOJ-MUEITELJ-MOJ-RE-ITELJ.html> (3. maj 2010).
- Richardson, James T.. 1993. *A social psychological critique of „brainwashing“ claims about recruitment to new religions*. Dostopno prek: <http://www.cesnur.org/testi/Socpsy.htm> (14. maj 2010).
- Silk, Mark. 1998. **Unsecular media: making news of religion in America**. Illinois: Illini Books edition. Dostopno prek: Google Books.
- Taylor, Kathleen. 2004. *Brainwashing: the science of thought control*. New York: Oxford University Press Inc.
- *The Nuremberg Code*. 1949. Dostopno prek: <http://www.hhs.gov/ohrp/references/nurcode.htm> (3. maj 2010).
- Turner, James T.. 1985. Factors influencing the development of the Hostage Identification Syndrome. *Political Psychology* 6 (4): 705–711. Dostopno prek: <http://www.julianhermida.com/algoma/stockholm.pdf> (3. maj 2010).
- Weiner, Tim. 2007. *Legacy of ashes: the history of the CIA*. New York: Doubleday.
- Weinstein, Harvey. 1990. **Father, son and CIA**. Halifax: Goodread biographies. Dostopno prek: Google Books.
- Zimbardo, Phillip G. 2002. Mind Control: psychological reality or mindless rhetoric?. *Cultic studies review* 1 (3). Dostopno prek: http://www.icsahome.com/infoserv_articles/zimbardo_philip_mindcontrol.htm (3. maj 2010).

- Zvonarević, Mladen. 1981. *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.